

Kalauz az összehasonlító nyelvészet terén.

A tiszta *a* és annak egyenértéke *ě* és *ǫ*.

A rövid *a* leggyakrabban előforduló önhangzó a szanszkrit nyelvben. A hol előfordul, ott eredeti is; pl. $\sqrt{b}har$ (fero); $\sqrt{k}ar$ (facio); $\sqrt{m}ar$ (mori); $\sqrt{h}an, ghān$ (ferire, occidere, $\sqrt{g}am$ (ire) stb.

A görög-nyelv megőrzé a rövid *a*-t nagy számú szóban pl. $\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\omega$, ($\sqrt{labh}$); $\delta\acute{\alpha}\kappa\eta\omega$ ($\sqrt{dac}$). Fennmaradt továbbá többnemű ige II. aoristos alakjaiban; pl. $\acute{\epsilon}\kappa\tau\alpha\nu\omicron\nu$, $\acute{\epsilon}\tau\alpha\rho\omicron\nu$, $\acute{\epsilon}\tau\alpha\phi\omicron\nu$ ($\kappa\tau\epsilon\nu$, $\tau\tau\epsilon\pi$, $\tau\tau\epsilon\phi$ -tökből).

A latinnyelv is több esetben megőrzé azt; pl. *agere* ($\sqrt{ag}$); *magnus* (sskr. mahat); *anguis* (sskr. ahi) stb. szókban.

A gótnyelvben is találjuk azt; így pl. *thata* (sskr. tat. gör. τό. lat. is [tud]. ném. das); *nahts* (nox sskr. naktam, éjjel); *tamjam*, (sskr. damajāmi lat. domare); *saia* (sero $\sqrt{s}$ a összeh. sātus); *band* * *babanda*-ból (ném. band). Ugyanígy eredeti az *ǣ* az ófelnémetben *kans* (sskr. hāsa lat. (h)anser, ném. gans); *rat* (kerék sskr. ratha [kocsi] lat. rheda) szókban.

Az eredeti *ǣ*-t helyettesíti az egyenértékű *ě* és *ǫ* és pedig 1) a görögben:

a) *ε* helyettesíti az *a*-t $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$ (sskr. asti); $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega$ (sskr. bhārāmi); $\acute{\epsilon}\phi\epsilon\rho\omega\nu$ (sskr. ābharam); $\phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\tau\epsilon$ (sskr. bhāratha); $\acute{\epsilon}\delta\text{-}\omega$ (sskr. ādmi lat. edo $\sqrt{\acute{\epsilon}\delta}$ eredetileg ad lat. edere); $\sqrt{\acute{\epsilon}\delta}$ $\acute{\epsilon}\delta\omicron\mu\alpha\iota$ -ban = * $\sigma\acute{\epsilon}\delta\text{-}\acute{\gamma}\omicron\mu\alpha\iota$ (sedeo) $\acute{\epsilon}\delta\omicron\varsigma$ (sedes) eredeti *s a d* (sedere); $\sqrt{\gamma\epsilon\nu}$ $\gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ -ban (genus) (sskr. gan = gignere, ganas = genus); ép úgy találjuk helyettesítve az *a*-t *ε*-által gyakran a képzőkben; pl. $\pi\alpha\text{-}\tau\acute{\epsilon}\rho$ (nom. $\pi\alpha\text{-}\tau\acute{\eta}\rho$, pater sskr. pa-tar) tő: $\mu\eta\text{-}\tau\epsilon\rho$ (nom. $\mu\eta\text{-}\tau\eta\rho$,

mater, sskr. ma-tar; tő: μέν-ες (nom. μένος, animus) sskr. mán-as. stb. szókban.

β) ő helyettesíti az α-t ποδ-ός (sskr. pad ás √pad; ném. Fusz.) ó, τό (sskr. sa, ta-t √sa, ta); πό-σις, férj (sskr. pá-tis, úr); μέν-ος, gen. μένουσ *μενεσ-ος helyett (sskr. mán-ás, gen. mán-as-as stb. szókban, valamint a nominativus ος, ον (sskr. as, am) képzőiben.

A latinban szinte helyettesíti 1) az ð az eredeti ä-t; pl. fer-o (sskr. bharami √bhar); est (szkr. ás-ti, gör. ἔσ-τι); sed-eo (√sed, sskr. sad); gen-us, ó-latin: gen-os (√gen sskr. gan, gán-as); veh-it (sskr. vah-ati, alapalak: vagh-ati √vagh.); pecu (sskr. paçú, paku tőnek alapalakja; eq-uos √ec (sskr. ác-vas √aç); decem sskr. dáçan); septem (sskr. saptan); dentem! (sskr. dánt-am); ment-em (alapalak: mantim √man) szókban, valamint a képzőkben is; pl. pater, mā-ter (sskr. patar, mā-tar); (g) nō-men (nā-man alapalak: gnā-man); stb.

2) az ő az eredeti ä-t; pl. mor-ior (√mar); dom-are (√dm, gót: tam; úfn. zam); op-us ó-latin: op-os (sskr. áp-as); loq-uor (sskr. √lap); pat-is, pot-ens, pot-iri (sskr. pá-tis, úr); coquere (sskr. pak' eredetileg kak).

A megelőző vagy követő v mellett leginkább észlelünk ő-t az eredeti ð helyett

a) v után; pl. vom-o (sskr. vám-āmi); vol-o (sskr. vár-āmi); voc-are (sskr. √vak); vort-o, később vert-o (sskr. várt-ate, vertitur √vart); volv-ere (got. valv-ian); quatu-or *quatuors, *quatuores helyett (alapalak: katváres); vocuus, vocivus a feliratokon = vacuus, vocatio = vacatio. — A szanszkrit szótag sva gyakran változik ső-vá a latinban; pl. söcer *svocer helyett (gör. ἐκτροός *σF εκτροός helyett sskr. sváçuras irva gváçuras; gót: svaíhra összeh. socrus, sogórné;] sskr. sváçrus irva: çvaçrus; szláv: svokra); sorōrem (sskr. svásāram alapalak: svastāram); sop-or, somnus *sop-nus helyett (sskr. sváp-nas, összeh. sváp-imi, alszom); son-us, (sskr. sván-as);

b) v előtt; pl. ov-is (sskr. áv-is): nov-os (sskr. náv-as); nov-em (sskr. náv-an);

3) a kihangzó *tő-* és *szóképző* elemekben. Itt ugyanis szabály, hogy *s*, *m* végzetek előtt mint a görögben *o* áll, mely később *u*-ba gyengült; pl. rag: *to*; egyes nom.-ban: *to-s*, *to-m* gör. *το-s*, *το-ν* (sskr. *ta-s*, *ta-m*); így: *in-clu-to-s*; acc. *clutom* (sskr. *ḡru-tá-s* *ḡru-tá-m*); semleges végzet-*os* (később *us*) így: *gen-os* (*gen-us* sskr. *ḡán-as*); a többes dativus ragja: *-bos* (később: *bus*; sskr. *bhjas*).

Az *ā*-nak gyengítése és kiesése.

Bopp kimutató, hogy az önhangzók súlyra nézve egymás közt különbözök. A legsúlyosabb köztök az *a*, mely, ha gyengül, rendszerint *u*- vagy *i*-be megyen át, vagy végre egészen kiesik. Az *u* maga részéről is gyengül némelykor *i*-vé, de *i* sohasem megy át *u*-ba.

A szanszkrit szók ezen alkalommal hangsúlyaikkal ellátva fognak kitétetni, mi mellett azon jellemző tünemény észlelhető, hogy csakis a nem hangsúlyozott szótagok, kivéve a kettőztetést, a gyengítésnek alá vannak vetve, melyet nagyjából a következő szomszéd mássalhangzók létrehoznak.

Az *ā* gyengül 1) *r* előtt *i* és *u*-ba, mely alkalommal némelykor az önhangzó a következő szótag önhangzójához áthasonul; gyakran az *a*-nak gyengítése *i*-be megtörténik a következő hangok befolyása nélkül. *U* megfelel némelykor az eredeti *a* n vagy *a* m-nak (t. i. az orrhang eltűnt, miután a megelőző *a*-t *u*-ba elhomályosította).

A példák következők: *gir-í-s* (hegy $\sqrt{g}$ ar, nehéznek lenni; összeh. a slaw: *gor-a*); *gur-ú-s* (nehéz, összh. gör. *βαρ-ύ-s*); *kur-ú* (fac, $\sqrt{k}$ ar); *kur-más* (facimus $\sqrt{k}$ ar); *pur-ús* (sok $\sqrt{p}$ ar, megtölteni, alapalak: *par-u-s* összh. gör. *πολ-ύ-s*) *pur-í*, város, hangazonítás nélkül ($\sqrt{p}$ ar, összh. *πόλ-ι-s*).

Az *ā*-nak gyengítése *i*-be; pl. *pitr'* *patar helyett *pa* (védeni) $\sqrt{b}$ ól, mint a latinban *Jupiter*, *Dispiter*, *Marspiter* alakokban *Jupater* stb. helyett; *du'hitr'* *duhatar helyett = gör. *θυγάτηρ*; *niçā* (nox) összehasonlítva az igehatározóval *náktam* (nocu); *dádhami-nak* igeneve

√dha (ponere) dhi-tá-s (gör. θε-τό-ς); stha √-ből: sthi-tá-s (status, στατός); ma, (mérni) √-ből: mitás (mensus). Az igék egy része a kettőztetett szótagban szinte az *i*-t veszi fel; pl. bi-bhár-mi (fero) √bhar; ti-šthā-mi = ἴστημι √stha; míg ellenben mások az *a*-t megtartják; pl. dá-dami = δι-δωμι.

Az *u* = *an*, *am*-nak, melynek helye vagyon a többes 3. személy *us* végzetében, mely *-anti*, *-antból* keletkezett; pl. bhārējus = φέρουσιν = * bharai-ant; ba bhrús = * babharanti (tulerunt); ilyen természetű az *u* *ubhá*, *ubháu* szókbán, melyeknek a latin *ambo* gör. ἄμφω megfelelnek; összehasonlítható a slaw. *oba* (beide).

Az *a*-nak eltünése leggyakrabban fordul elő *r* előtt és *r* után, mely esetben *ar* és *ra*, ha utána mássalhangzó következik, önhangzós *r*-ré válik; ugyan ily esetben lesz *a* önhangzás *l* lé, *vi u-vá*, *ja i-vá*; az *a*-nak eltünése azonban nem szorítkozik csak ezen esetekre.

A példák az *a* eltünésére a következők:

r = *ar*: bhṛ-tá-s (latus √bhar); kṛ-tás (factus, √kar); mṛ-tá-s (mortuus √mar), ma-tr-bhjas (matribus, tő: mā-tár).

Ezen *r* a többi önhangzók példájára meg is nyújtatik; pl. mā-tr'-s (matres, μη-τέρ-ας); dā-tr'-n (datores, δο-τήρ-ας); tő: dā-tár, lat. dator, δοτήρ).

l = *al*, csak *kalp* √-ben (feri) fordul elő eredeti *kar* p helyett; pl. kṛp-tá-s (factus); *r* = *ra*; p'rk'h-áti, kérdez, (√prak'h = gót, frah, lat. prec.); pṛth-ú-s, széles (√prath összeh. πλατ-ύς).

Az *a*-nak eltünése előfordul a nem önhangzósított *r* előtt is, azaz azon *r* előtt, mely után önhangzó következik; pl. k'akré (med. πηρόηται √kar * ka-kar-ē helyett); ká-k-r-ús (fecerunt * ka-kar-anti helyett).

u = *va* (*a* kiesett és *v* *u-vá* lett); *uk*-tá-s (dictus √vak, loqui); *u-vák'-a*, locutus est (*va-vāk'-a helyett); *sup*-tá-s, sopitus (√svap, dormire, sopire); *urú*-s, széles = εὐρύς (*varú-s helyett). stb.

i = *ja* (*a* eltűnt és *j* lett *i*-vé); *iš-tá-s*, tisztelt (*V* *jağ*, áldozni, tisztelni); *vidh-jati*, sért, ver (*V* *vjadh*); *vi-vidh-ús*, (megsértettek, megverték). stb.

Az *a* eltűnik más mássolhangzók előtt is, kivált, ha ezen mássalhangzó után ugyanazon önhangzó következik; pl.

g' a - g h n - ú s, occiderunt (*V* *han*, *ghan*) * *g' a - g h a n - u' s* helyett; *s - á n t i*, 'sunt (*V* *as*, *esse*) * *a s - a n t i* helyett; *á - p a - p t - a t*, avolavit (*V* *pat* slaw. *pad*, esni, repülni, gör. *πειτ*, *πέτομαι*); stb.

A görög és latinnyelvben ugyanazon tüneménynyel találkozzunk. Ezt mi két szempontból fogjuk tárgyalni, először is azon gyengítéseket fogjuk megkülönböztetni, melyek a két nyelvben összehasonlítva a szanszkrittal, továbbá azokat, melyek ezen két nyelv körén belül létesültek.

A görög gyengíti az eredeti *a*-t *v*-ba. Ez csak egyes esetekben nyilatkozik, legtöbbször orrhangok és *r*, *l* mellett. Megjegyzendő, hogy ezen *v* egy régibb *u*-t helyettesít, úgy hogy az *a* ép úgy gyengül *u*-ba a görögben, mint a latin és német nyelvben; pl. *νυκτ-ός* tő: *νυκτ* (got: *nahts*, sskr. *nákta-m*, *noctu*); *ὄρυξ*, tő: *όρυχ*; gyökszótag: *ρυχ* (gót * *nag-ls*, slaw: *noch-t*, sskr. *nakh-ás*); *γυνή* (*V* *gan*, *gignere* sskr. *gán-i*, nő, slaw. *žen-a*, gót: *k v ē n - s*, nő, feleség); *κύκλος* (sskr. *k á k r á - m*, kerék); *μύλος*, *μύλη*, *mola* (*V* *mal*, *mar*-ból slaw. *mlin*, *malom*, gót: *mal-a-n*, *molere*); *σίμ*, *σίμ* (sskr. *sam*. gör. *ἄμ-α*, lat: *sim-ul*).

Az *a* gyengül *i*-be. A gyökben nem oly gyakori és legtöbbször két mássalhangzó előtt; pl. *ἴσ-θι*, alpalak: *as-dhi* (*V* *is* sskr. *as*); *πιτ-ρω*, esem (*V* *πειτ*. sskr. *pat* slaw: *pad*); *ἴππος* * *ik-Fos* helyett (sskr. *ác-vás*, lat. *eq-uos*, alpalak: *ak-vas* *V* *ac*, *curro*; *Ἐριωνύς* (sskr. *Saranjū*). Az *a*-nak gyengítése *i*-be leginkább fordul elő a jelen idejű kettőzésekben; pl. *τι-θη-μι* (sskr. *dá-dhā-mi* *V* *dha*); *δί-δω-μι* (sskr. *dá-dā-mi* *V* *da*); *γί-γνο-μαι* (*V* *gen* sskr. *gan*, *gignere*); *πί-πτ-ω* (*V* *πειτ* sskr. *pat*); *ἔ*-be nyujtva találjuk ezen gyengített *a*-t *πi-ρω*-ban (*V* *po* sskr. *pa*); *ύσ-μινη*, *ύσ-μιν-ι*, csata, alpalak: *j u d h - m a n ā*, *j u d h - m a n - i* (*V* *j u d h*, harcolni, *man* képzővel.)

Az *ε* mely *ā*-val egyenértékű kiesett *πιπτω* = *πιπέτω* (sskr. *pat*); *γί'-ρομαι* = *γιγενομαι (sskr. *gan*); *έ-σχη-ον* *έ-σειχ-ον helyett

(alapalak: a - s a g h - a m ($\sqrt{\sigma\epsilon\chi}$ sskr. s a h, tartani); $\epsilon\text{-}\sigma\pi\text{-}\acute{\omicron}\mu\eta\eta$ * $\sigma\epsilon\text{-}\sigma\epsilon\pi\text{-}\acute{\omicron}\mu\eta\eta$ helyett ($\sqrt{\sigma\epsilon\pi}$, se-qui, sskr. s a k’);

Gyakran fordul elő az eredeti *a*-nak eltűnése a tőképző elemekben; pl. $\pi\alpha\text{-}\tau\eta\text{-}\acute{\omicron}\varsigma$, $\pi\alpha\text{-}\tau\eta\text{-}\iota$ (tő: $\pi\alpha\text{-}\tau\epsilon\eta$ eredetileg pa-tar, alapalak: pa-tar-as, pa-tar-i) stb. alakokban.

Gyakori az *a*-nak gyengítése *u*-ba a latinban különösen a tő és szóképző elemekben, de a gyökökben is némely mássalhangzók behatása következtében. Ezen *u* némelykor az *ü*-nek közvetítésével („medius quidam inter *i* et *u* sonus — pinguius quam *i*, exilius quam *u* — sonum y graecae videtur habere“ Claudius császár ezen hang megjelölésére az [- jegyet hozta javaslatba) *i* felé hajlik, miért is a régi alakok *u*-val párhuzamban állanak az *i*-re végződőkkel; *u* tehát enyhébb gyengítése *a*-nak, melyet evvel az *o* közvetít, mely a régiebb nyelvben még ott található, a hol a későbbi nyelv *u*-t tartalmaz. Így lett az alapalak * ap-ta-ma-s * op-tomo-s-, op-tumu-s-, op-tümü-s-, op-timu-s-sá (olasz: ottimo); * daka-ma-s-ból lett: * de-como-s-, de-cumu-s-, decimu-s (olasz: decimo); cap-ere mellett létezik: man-cup-ium, oc-cup-are; in-cip-ere, man-cip-ium; quat-io mellett van: con-cut-io; sal-sus mellett: in-sul-sus.

Gyakran az *u* későbbi változtatása *o*-nak különösen a szóképző elemekben. Így az *-us, um* végzetekben, melyeknek a sskr. *as, am*, gör. *-ος -ον* ólatin: *os, om* megfelelnek; pl. da-tus; régiebb: da-tos, gör. $\delta\omicron\text{-}\tau\acute{\omicron}\varsigma$ sskr. da-tas; genus, régiebb: genos, gör. $\gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$, sskr. g’ánas; op-us, régiebb: op-os, sskr. áp-as; így vagyunk -bus raggal is, melynek a régiebb -bos -*bjos helyett és a sskr. -bhjas megfelel. Az igeragokban -unt ugyanazon természetű; pl. fer-unt, régiebb: fer-ont, fer-onti, gör. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\text{-}\sigma\tau\iota$ = $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omicron\upsilon\sigma\iota$, sskr. bhár-anti, *v* és *u* után az *u* későbbi *o* pedig az eredeti képzés; pl. régi: volt későbbi: vult ($\sqrt{\text{var}}$); régi: novo-s későbbi: novu-s (eredeti: náva-s); régi: loqu-ontur, későbbi: loqu-unt-ur; régi: quom, későbbi: quum (eredeti: kam); stb.

Igen gyakori az eredeti *a*-nak gyengítése *i*-be; pl. in-ter, mbriai: an-ter, mint a névmástőjének a n középfoka (sskr.

an-tár, án-tara-s, inter, interior gör. *ἔρ-τσα*); a tagadó in-, umbriai: an-, sskr. an-, gör. *ἀν*; intus sskr. antas; ignis sskr. agní-s; quinque, sskr. pánk'an; mihi véd: mahja stb.

Ezen gyengítés igen gyakori az összetétel második részében, pl. ac-cip-io (capio); as-sid-eo (√sad); me-min-i (√man); co-gni-tus (√gna, gan-ból); in-si-tus (√sa) továbbá a *tő* és szóképzésekben; pl. veh-is, veh-it *veh-isi veh-iti helyett (eredeti: vagh-asi, vagh-ati); nōminis eredeti: gnā-manas. A jelenidejű gyökök kettőztetett szótagjában szinte gyengül az eredeti gyökbeli *a* *i*-be; pl. gi-gno = *gi-gen-o, alapalak: ga-gan-āmi, gör. *γί-γνο-μαι* (√gan); sero = siso (miután két hangzó közt az *s r*-be és az *i r* előtt *e*-be megyen át) alapalak: *sa-sá-mi (√sa); si-sto, alapalak: sta-stā-mi (√sta); sīdo *si-sdo, *si-sed-o-ból, alapalak: sa-sad-āmi (√sad);

Á vagy is annak helyettesítője kiesett sum, sumus, sunt, si m stb. elején esum stb. helyett, a mint az *a* kiesett a a sanskrit asmi ejtegetésének némely alakjaiban; pl. sma-s, santi, sjām stb; míg ellenben a görög *επι* kezdő önhangzóját mindennütt megtartotta; ilyen: gi-gno is *gi-gen-o helyett (√gan). Különösen gyakori ezen kiesés az összetett szók második tagjában; ilyen malo *mavló-ból és ez *mage-volo-ból; továbbá a-brum rag *berum helyett (√bhar) ugyaez áll-gnus valamint -gium alakról is; pl. mali-gnus (*mali-genus helyett √gan); jur-gium *jur-igium helyett (√ag összeh. rem-igium).

Az eredeti *a*, melynek képviselője *e* kiesett a függő esetekben is; pl. patr-is, matr-is (eredeti: patar-as, matar-as).

A mi az *a*-nak és képviselőinek gyengítését illeti a görögnyelvben egy és ugyanazon szó különböző és különlegesítő alakjaiban az nem oly gyakori, mint a szanszkrit és a latinnyelvben; a görög általában hangzónak állandósága által tűnik ki.

Igy áll *o* helyett *v* *ἀνώρυμος* (*ἄρομα*) szóban és *Ὀδυσσεύς* helyett az aeól tájnyelvben *Ἰδυσεύς*, miből a latin Ulysses; *e* helyett pedig *i* *ἴσθι* (légy) összehasonlítva *ἴστω*-val, a homeri *ἰόνους*, *τέσσαρες* helyett *κίρημι* = *κέρηννυμι*, *χθιός* = *χθές* stb. szókban.

A gyengített *a* nagy szerepet játszik a germán nyelvekben, kivált az erőshajlítású igék alakjaiban, melyekben a hangzóváltás (Ablaut) csak is az eredeti *a*-nak gyengítéséből magyarázható.

Igy fordul elő az *i* mint az eredeti *a*-nek gyengítése a következőkben gót: baíra = *bira (fero, *r* és *n* előtt nem állhatván *i*, hanem *ai*, *aú*) alapalakja: bharāmi (√bhar); gót: bin d a (ich binde) √band, sskr. bandh, alapalak: bhandhāmi: gót: sita (ich sitze) √sat eredetileg sad lat. sed; gót: faihu (Vieh) fihu helyett (sskr. paçú-s lat. pecu gót: ik (ego) sskr. aham; ist sskr. asti; sind sskr. santi; sibun, sskr. saptan; mikils (nagy) sskr. mahat stb. Az eredeti *a* gyengül *u*-ba a következőkben: gót: baúr-ans *bur-anas helyett (latus, alapalak: *bharanas √bhar); ga-baúr-ths (Geburt) baúrth = *bur-ti-s, alapalak: bhar-ti-s ugyanazon gyökből; bund-um (wir haben gebunden) alapalak: *bhabhandh-mas; vulf-s (wolf) sskr. vr'kas, alapalak: varkas; gót: muna (ich meine) √man gót: tunpns, sskr. dantas; a fosztó *a*-, *ár*- a gótban un-; a gót dativus ragja -am: dagam, fiskam szókban lesz az ó-fel németben: takum (den Tagen), fiskum (den Fischen) stb.*)

Bartal A.

---

*) I. Jakob Grimm, Gesch. d. deutsch. Sprache I. 192. I és Schleicher, Compendium 151. l.

A homéri kérdés jelenlegi állása.

(Vége).

Lachmann a 18 éneken fölül még egy másik Ilias nyomára is talál, melyre itt bővebben nem akarunk reflectálni, az előadottakból kiki látja nemcsak az eredményt, hanem megítélheti a módszert, melyet vizsgálataiban követett, s melyben számos utánczókra talált s talál, kiket Lachmaniani név alatt ismer az irodalomtörténet. ¹⁰⁶⁾ Legtovább ment Köchly, ki az Iliast elemeire, tizenhat önálló éneke fölbontani, s ezeket eredeti alakjokban visszaállítani megkísérlé. ¹⁰⁶⁾ Nem kutatjuk, mennyire sikerült e kísérlet, de ingatag, vagy legalább sok oldalról megtámadott sőt kárhoztatott alapon nyugvó vizsgálatok eredményét megdönthetetlen igazságként hirdetni iskolában, ez nagyon merész vállalatnak látszik, nemcsak mert évezredek hagyományát dönti meg, hanem mert ezt esetleg (ha t. i. nem a szerző és pártja részén van az igazság) meghamisítja; nem is lehet e fellépést másnak tekinteni, mint amaz arrogancia kifolyásának, melylyel az u. n. énekelmélet védői élőkő Lachmannal nézetök számára csalhatlanságot s tekintélyök előtt általános meghajlást követeltek. ¹⁰⁷⁾

Az Ilias egységét most is a tudósok legnagyobb része vallja, sőt úgy látszik, hogy azok száma mindinkább növekszik, bár, igen helyesen a valódi tudományos vívmányok elfogadása

---

¹⁰⁶⁾ Ők muguk ugyan tiltakoznak ez elnevezése ellen. B e r n h a r d y Grdr. II, 157. l.

¹⁰⁶⁾ Köchly: Iliadis carmina XVI. Scholarum in usum restituta edidit K. Lips. 1861. L. Ribek észrevételeit Jahn's Jahrb. 85; 1—30 és 73—100 ll. — Többeket alkalmilag felemlítettünk.

¹⁰⁷⁾ I. F. az idézetet L a c h m a n n Betr. 57. o.ról.

és érvényesítése mellett. A megtámadások ellen főleg N i t z s c h védelmezte az Iliast ¹⁰⁸⁾, bár ő kétségkívül már gyakran messze ment az engedményekben, Bäumléin, ¹⁰⁹⁾ legújabbán Ditges, ¹¹⁰⁾ Kiene. ¹¹¹⁾ és mások.

Már volt alkalmunk kimutatni, hogy Homér nevérol, koráról bizonyosat mondani akkor, midőn a történeti hagyományok teljesen cserben hagynak, lehetetlen; ez különben is másodrendű kérdés. A főkérdés az, származhatott-e az Ilias jelen alakjában fővonásaiban egy költőtől? A tudomány kétségtelenül kiderítette, hogy keletkezésekor írásba nem foglaltathatott s azután is jó ideig csak szóbeli hagyományban élt (ez Wolf érdeme), továbbá hogy legkésőbbben Pisistratus volt első, ki e hagyományt gyűjtette és írásba foglaltatta s ez által minden lehető lényeges változtatás ellen megóvta. Igen természetes, hogy az Iliának e három korszak egyikében kellett létesülnie; s így jelenlegi alakját vagy egy költőnek, kit Homérnak nevezünk, vagy a szóbeli terjesztőknek vagy énekeseknek — rhapsódoknak, vagy végre Pisistratus bizottságának köszöni. Itt általában két részre oszlanak a vélemények; az egyik az Iliasban művészi terv szerint kikerekített egészlet lát, melynek nemcsak tartalma van általános összhangzásban, hanem alakilag, nyelvészeti szempontból is ¹¹²⁾ oly egyöntetűséget mutat, minővel csak egy bizonyos, meghatározott terv szerint alkotó költő műve bírhat; az ellenmondások, toldások stb. egyes részletekben a második,

¹⁰⁸⁾ Említett két munkáján 'Historia Homeri' etc. és Sagenpoesie ... kívül, Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen. 1861. c. művében.

¹⁰⁹⁾ Grote ismertetett nézete ellenében P h i l o l. XI, 405 K. II. L a c h m a n n ellen. Kritik der Lachmann'schen Schrift, Zeitschr. für a. Wiss. 1848, 41—43 és 1850. 19—22 sz. J a h n's J a h r b. 75, 34 s. k. II. — V. ö. II. a Commentatio de compositione Iliados et Odysseae, Maulbr. 1847. és több értekezés Phill.-ban.

¹¹⁰⁾ Hauptinhalt der Ilias und deren Einheit. Köln. 1864.

¹¹¹⁾ 'Die Composition der Iliade. Göttingen 1864.'

¹¹²⁾ Ez irányban a homéri irodalom, mely különben már is oly terjedelmű, hogy még szakférfiak számára az idevonatkozó művek rendszeres összeállítása vált szükségessé (v. ö. H o f f m a n n. Der gegenwärtige Stand

a szóbeli hagyományozás és terjesztés korszaka rovására esnek. Hogy az Ilias szerzője felvett eposzába régibb énekeket vagy változatlanul, vagy tervéhez kepest átídomítva, azt lehetségesnek, sőt valószínűnek tartják azok is, kik eme nézetet vallják, annál is inkább, mert ily énekek létezését az epos története, — mint a mely épen ily énekekből fejlődött-, és az iliaszi mondakör egyaránt föltételezik. ¹¹³⁾ A másik vélemény azon észleleletről indulva ki, hogy az Ilias egyes kisebb nagyobb részletei cselekvény és jellemzésben a legapróbb vonásokig teljes összhangot mutatnak, de az egyes részleteket összekapcsoló darabok majd élesebb majd gyengébb ellentéteket tüntetnek föl, azon következtetésre jut, hogy e kisebb elbeszélések, és csak ezek képezik az eredeti állományt mely később mesterségesen kötött össze egy tömeggé ¹¹⁴⁾, mely a művészi egységretörékvést mutatja.

Mig amazok az Ilias egészének nagyszerti szerkezetépen legfőbb érdemét és tulajdonképi becsét, emezek történetileg régibb korszakot, az egyes énekek korszakát vélik benne fölfel-

der Untersuchungen über die Einheit der Ilias. Allg. Monatschr. f. Wissenschaft u. Litt. 1852. 275 k. ll. — Curtius G. Andeutungen über den gegenwärtigen Stand der hom. Frage. Zeitschr. für die oest. Gymn. 1854, 1 s. k. ll.), — még legtöbb kívánni valót hagy; pedig a specialis részekre vonatkozó kimerítő dolgozatok fognak felvilágosítólag hatni az egészre. Nehányat ezek közül ide igtatunk: Friedländer. Die krit. Benützung der *ἔραξ ἀρημένα*. Philol. VI, 228 k. ll. a. Dissertatio de vocabulis Homericis 3 ért. — Hofmann Quaestiones Hom. 1848. — La Roche. Homerische Studien 1861. — Teljes összeállítását és jelentését a homeri syntaxisra vonatkozó műveknek l. Hentzstöl a Philol. XXVII. s. k. köt.

¹¹³⁾ Hogy ily változtatásai az eredeti szöveghez léteznek és pedig nagy számmal, azt nem is jut eszébe tagadni egy, unitariusnak sem — ez a homéri költemények történetének természetes következése.

¹¹⁴⁾ „Doch ich komme mir bald lächerlich, wenn ich noch immer die Möglichkeit gelten lasse, dass unsere Ilias in dem gegenwärtigen Zusammenhange der bedeutenden Theile, und nicht bloss der wenigen bedeutendsten, jemals vor der Arbeit des Pisisstratus gedacht worden sei“ írja Lachmann Betr. 76. o. — Hogy mások korábbi időbe, mások még későbbibe (p. Wolf v. ö. 66. jegyz.) helyezik az egyesítést, a dolog lényegén nem változtat.

dezni ¹¹⁵⁾, s művészi igényeik kielégítését ez egyes énekek költészetében lelik ¹¹⁶⁾.

Első látszatra nem nagy a különbség a két nézet közt ¹¹⁷⁾, de végelemzésben az eredményre vezet, hogy művészi szabályok szerint alkotott epost a régi görögöknél hiában keresünk, — hacsak nem az alexandriai korszakban; mert a bomlasztó critica már nem elégszik meg az Iliassal, hanem áldozatul akarja ejteni az Odysséát is. Erről csak röviden fogunk szólni; e részben a vizsgálatok is csekélyebb térre szorítkoznak. Az Odysséa Ulisses változatos bolyongásait beszéli el Trojából visszatérése alkalmával és harcát elleneivel saját házában, míg hosszú távollét után újra elfoglalhatja ősi székét s az annyira ahított békét és nyugalmat elnyeri. Tetteinek és szonvédeéseinek hosszú sora a hős jelleme két fővonását tünteti elénk; rettenthetetlen bátorságát és hű vonzalmat neje, hazája után; másrészt a hitves hasonló kitartással szeplőtlenül őrzi meg a ház becsületét, s új szerencsére, boldogságra várja a szeretett társat. E két fő mozzanatot mint egy középpont körül csoportosul nagy száma egyéb eseményeknek, epizódoknak, melyek amazokkal művészi egészszé

¹¹⁵⁾ Érdekes Grimm J. ítélete e tárgyban, mely oda megy ki, hogy Lachmann oly tökélyt kíván a régibb epostól, melylyel az s o h a sem bírt, az egyes egyenetlenségeket és ellenmondásokat szívesen el lehet nézni, azon hatalmas benyomással szemben, melyet az egész epos reánk gyakorol. Homér szunyadása kellemesb hatást gyakorolt, mint a költészet untilg élesztett tüze! S ha elfogadjuk Lachmann nézeteit, hanem egyszerűságra keressünk az erőt is, mely különböző korok adalékait egyesítette, és pedig oly művészi-
leg egyesítette, tőle felvilágosítást nem nyerünk, az ő keze sebet ejt, a nélkül hogy gyógyítana. Az, hogy ez egyesítést Pistratusnak vagy az akkori szerkesztésnek köszönhetjük (mint Wolf véli) — nagyon mesésen hangzik. L. Grimm Gedächtnissrede auf Lachmann 11. o. Bernh. Grdr. II, 149.

¹¹⁶⁾ Lachmann nagy páthosszal kiált föl (Betrachtungen 86. o.) „Wer nun aber nach Weiberart um seinen lieben Homer, seine liebe Ilias seine lieben Vorurtheile jammert, und sie für weitherrlicher einzeln Lieder nicht hingeben will.“ - stb. V. ö. a minden tekintetben érdekes értekezését: „Ueber die Einheit der Ilias“ Gerlach-tól Philologus XXX, 1870 — melyről egy jövő alkalommal bővebben szándékozunk megemlékezni

¹¹⁷⁾ Ezt állítja Bonitz is id. m. 26. o.

vannak egybe fonva, — nem úgy, mint az Iliásbau, történeti vagy chronologiai rendben felsorolva; eleinte két-három fonalban fűződik odább az elbeszélés — a kérők garázdálkodásáról, Telemach útjáról, s Odysseus bolyongásairól — míg nem mind egy csomóba futnak össze — az atya és fiu szerencsés visszatérésében s a házuk meggyalázóin állt bosszuban. Az események nagyobb részét nem is a költő beszéli el, hanem hősével beszél-teti el — az előadás általában a művészi fejlettség igen magas fokát mutatja, mely Wolfot is e bámulatos elismerő nyilatkozatra ragadja: „Plura horum vere dilaudari quis neget? de Odyssea maxime, cujus admirabilis summa et compages pro praeclarissimo monumento Graeci ingenii habenda est.“¹¹³⁾ Grote azt mondja, hogy a homéri költemények egysége iránt soha kétely sem támadt volna, ha egyedül az Odysseát olvas-nók.¹¹⁹⁾ De az Odyssea felbonthatatlan egységét vallják még oly férfiak is, kik az Iliásra az ének theoriát alkalmazzák, mint Schoemann, ki egyenesen örültnek mondja a véleményt, hogy az Odyssea eredetileg önálló énekekből állítottatott össze.¹²⁰⁾

Lachmann úttörő elmélete azonban az Odysseára nézve is nagyszámu követőkre talált. Legtovább ment Kirchhoff A. ki az Odyssea kiadásában különválasztotta az egyes részeket, amint az ő képzelve szerint eredetileg keletkeztek vagy kelet-kezhettek;¹²¹⁾ az igen egyszerű és csekély terjedelmű alap, a népies hagyomány és monda kifolyása volt, s csak későbbi bő-

---

¹¹³⁾ Wolf Prolegg. p. 70. Az idézett szavakra vonatkozólag írja: Bekker Homerische Blätter p. 17: „Es stünde sohlimm um griechischen Geist und Ruhm, wenn wahr wäre, was noch die Prelegomena predigen.“

¹¹⁹⁾ L. History of Greece. Uebers. v. Meissner I, 527.

¹²⁰⁾ Jahn's Jahrb. 69, 129: „Die Odysse als ein aus früher nicht zusammengehörigen Liedern componirtes Stück zu betrachten, halte ich für baaren Aberwitz“ — és alább: „Sie selbst aber ist die geniale Coaeption eines vorragenden Geistes, der in dieser Gattung weder ein Vorbild hatte, noch, so viel wir zu urtheilen im Stande sind, würdige Nahfolger fand.“

¹²¹⁾ A. Kirchhoff. Die Homerische Odyssee und ihre Entstehung. Text und Erläuterungen. Berlin. 1859. V. ö. ugyanattól egyes részeket illetőleg Philologus XV—XIX köt. s más folyóiratokat.

vítés és kiegészítés által nyert új alakot és terjedelmet; ez állomány a 30—50 Olympias közt újonnan átdolgoztatott, s ez alkalommal a szöveg kétszerre nagyobb terjedelmet nyert, de egyegyszeremind ámttatott egész darabokkal megtoldatott és hézagossá lett. ¹²²⁾ A critica azonban, mely ez eredményekhez vezet, olly bizonytalan, sőt bizonytalanabb, mert gyakran önkényes, sőt erőszakos módszert követ, minő volt az, melyet az Iliasnál bővebben elemeztünk; állításai épen — állítások maradnak, melyekben a merészség, és, nem akarjuk tagadni az elmeél meglep, bámulatra késztet, de az érvelés meg nem győz, hidegen hagy, s önkénytelen eszünkbe jutnak a költő szavai:

Ti kezetekbe vévén javító ecsetet
a régi képnek adni vagyván új életet:
A régi bájos képen addig javítottok
míg festék és a z élet rajt elmosódni fog.“

Módosításokat az eredeti szövegben, toldásokat és hézagokat az Odysseában ép úgy észlelhetni, bár kisebb mérvben, mint az Iliasban; ezt az egység védői készségesen elismerik, ez a költemény történetéből önkényt foly ¹²³⁾ — de egységes szerkezete mellett az Ilias védelmére felhozható érvek hatványozott mennyiségben és súlylyal bizonyítanak. Az Odysseát illetőleg a két nézet még élesebb ellentétben áll szemben egymással, az egyik a teljes egységet vallja, a másik ennek merev tagadását vitatja; a specialis tárgyakra vonatkozó vizsgálatok pedig, me-

---

¹²²⁾ Az Odyssea egyes részei képezik a vizsgálat tárgyát hasonló szelvényben a következő főbb művekben: Becker J. Homer. Blätter 98. k. II. és V-ról 123 k. II. — Hennings Ueber: Die Telemachie (3. Suppl. d. Jahrb. f. Philol. 1858). — Lauer: de Odysseae libri XI. forma genuina et patria. Berol. 1843. — Köchly De Odysseae carminibus dissertatt. III. Zürichi progr. 1862—64 és Zeitschr. f. die öst. Gymn. 1862. 748 k. II. — Volkman R. Commentationes epicae Lips. 1854. Rhode Progr. Dresd. 1848; Brandenburg 1858 (13—17 k.). — Liesegang de extrema Odysseae parte. Bielefeld. 1855.

¹²³⁾ L. Nitsch Indagandae per Odyes. interpolationis praeparatio Kiel. 1828; és Sagenpoesie . . 119 k. II. — La Roche. Die Athethesen in der Odyssee (Zeitschr. f. die öst. Gym. 1862). — V. ö. Friedländer Jahns Jahrb. 79, 587 k. II. és Baumlein u. o. 81, 532 k. és 795 k. II.

lyek vagy az ellentétek összeegyeztetésére, vagy az egyik elenyésztetésére vezetnének, legnagyobb részt még hiányzanak. ¹²⁴⁾

Nézetünk szerint egyébként a homéri kérdés eldöntésére nem kizárólag az u. n. szakkörök; a philologusok vannak hivatva, hanem miután a vizsgálatok csak a költeményekre magukra, azok benső szerkezetére szorítkozhatnak, azok is, kik ezek megértésére első sorban vannak utalva, s kik ennél fogva megítélésüknél is latba vethetik szavukat: a költők, de csak a valódi költők; azok, kikről Róma költője ép annyi bájjal mint igazsággal mondja:

Ego nec studium sine divite vena nec
rude quid prosit video ingenium

Hóman O.

---

¹²⁴⁾ Mellőzük itt a kérdést az Ilias és Odyssea közti különbségekről. Hogy nyelvkincsben eltérnek egymástól (l. Friedländer. Zwei Hom. Wörterseichnisse), az tény, de a mely, részben legalább, a tárgy különbözőségétől föltételeztetik. A tartalmi eltérések és ellenmondások még uincsenek oly tüzetesen kimutatva, hogy az ítélet némileg is indokolt lehetne. Találtak már, mint láttuk, a régieknél, grammaticusok, kik a két eposzt nem egy szerzőtől származottnak állították — $\chi\omega\pi\lambda\omicron\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ — A homéri kérdés mai állásánál a szerzőket illető kérdés másodrangúvá süllyed.

Ars poet. 410.

Irodalmi állapotok Rómában Horatius korában.

(Vége.)

Mi sem volt természetesebb, minthogy oly jelentékeny embert, minő Horác mindenki iparkodott körébe vonni. Ő élvezé Maecenas kegyét, mit irigyeltek is tőle, mert a köztük levő viszonyt teljesen félreérték; élvezett ritka függetlenséget, melybe Maecenas helyezé s melyből Hor. soha ki nem kívánczolt; ha valaki, úgy bizonyára ő dicsekedhetett, hogy új utakon járt s nem mások nyomain lépdelt: sehol kivehetőbben, de egyszersmind megsemmisítőbben ezen méltó önérzetet a *servum imitatorum genus* ellenében ki nem fejezi mint Ep. I. 19. Ettől eltekintve is dicsekedett ő, hogy mélyebben hatolt be a görög irodalomba, átalában a költészet lényegébe, mint bárki azon körökből. Ismerte a komoediát mint Augusztus ismerte és szerette. Összeszedi Platót, Menandrost, Eupolist és Antilochust, hogy kün a falun a saturnaliák alatt tanulmányozhassa őket. Bizonyos, hogy jártas volt a görög lyrában, — Pindárt sem véve ki. — *Pindarum quisquis studet aemulari* kezdetű ódája (IV. 2.) a pindári költeményeknek majdnem egész lajstromát adja. Saját szorgalmával bárki dicsekedhetik; azért senki sem fogja költőnktől rossz néven venni, hogy kicsinylőleg tekint azokra, kik csak Catulljukat és Calvusukat ismerik: Sat. I. 10. 27. *quos neque pulcher]Her mogenes unquam legit, neque simius iste] nil praeter Calvum et doctus cantare Catullum.*

És mi volt, mi Horácot ösztönzé, hogy ezen iránytól magát távoltartsa, nem törődve a veszélylyel sem, hogy az *irritabile genus* haragját magára vonja? Eltekintve a fenebb

mondottaktól azon emberek méltatlan irányának mély megvetése. Tele vannak azok hiúsággal: Ep. II. 1, 107. *gaudent scribentes et se venerantur et ultro, si taceas laudant, quidquid scripsere beati*, mint ama Fannius (Sat. 4, 20.) *beatus ultro delatis capsis et imagine*, azaz költeményeit maga küldi capsában (talán cyprusfából) arcképével együtt a könyvtárakba (természetesen magán könyvtárakhoz, milyenek máregy idő óta nem kis számmal voltak Romában), és azután túlboldognak érzi magát, ha látogatása alkalmával azokat ott találja. Ugy tesz, mintha a tulajdonos részesitené ily elismerésben. Evvel kapcsolatban van a kölcsönös hánya-vetiség. — Volt egyszer, mint Horác beszéli, két fivér, egyik szónok, másik jogász. A szónok fivérét Muciuszá tévé; a jogász pedig a szónokot Grachuszá. Így ezen költők is. Az egyik lyrikus: az Alcaeuszá leszen; a másik elegia költő: ez Calimachuszá vagy még főlebb, Mimnermuszá emelkedik. Ez veti meg alapját a cŕiquenek, coteriának azaz jelentéktelen emberek olynemű társulásának, melynek célja a való érdemet elnyomni. Ilyenek a *grammaticae tribus*. (Ep. I. 19, 37.) kiknek kedvezését Hor. keresni nem akarja:

*Non ego ventosae plebis suffragia venor
impensis cenarum et tritae munere vestis;
non ego nobilium sriptorum auditor et ultor
grammaticas ambire tribus et pulpita dignor.*

Azt mondja Hor, miután a plebset, azaz ily körök szenvedőleges tagjait, és a *scriptores-t*, hallgató közönséget és költőket, ellentétbe helyezi; az elsőket nem törekszem meghívások és kopott ruhákkal fogdosni, sem a költőket úgy, hogy recitatióikat meghallgatván kényszerítsem őket az enyéimet is meghallgatni. Juvenal kétségkívül így fogta fel e helyet.

Említettük fenebb, hogy Cicero élének vége felé az ellentett irányok közt t. i. az ázsiai és attikai közt közép állást vőn; ép így nagy jelentősége van Liviusnak eltekintve művetől mint történelmileg becestől, a történelmi irány tekintetében is, mit azonban Asinius nem akart megengedni. Livius közép utat tart Sallust ódon irány a s egy más irány közt, melyet rövidség

okáért ázsainak nevezünk. Ezt már Coelius Antipater előkészíté, kinek történetén a rhetorika nyomai észlelhetők, és a kor izléséhez van alkalmazva. Mindent megkísérlettek, hogy az olvasót felizgassák: hogy a páthoszt felkeltsék, megindulást és más hangulatot ébresztszenek s azt fokozzák; majd hizelgés, hajlongásba tévedtek a fejedelmi személyek előtt, mint pl. Velleius, majd utálatos gyanusításokig, ferdítésekig sülyedtek, hogy különösen az ifjuság előtt magas gondolkozásuaknak látszassanak. Cremutius Cordus azon helye, hol Cicero haláláról szól, melyet Seneca (c. 34.) idéz, fényes példa erre. Ezen sülyedést meg kell jelenítenünk (mert Sallust is oda sorolandó, ki erkölcsileg igazságtalan, lenéző ember, affektált és udvarias szerző), hogy kellőleg méltányolhassuk Livius nagyságát és jelentőségét, előadásának tisztaságát és classicitását s lelkének erkölcsösségét, nemességét. — Horatiust szintén ily szempontból kell megítélnünk. Ő az utóvilágnak költői termékeket hagyott, melyek örökbecsűek lesznek és nevezetesen a sermones műfaját — mint röviden nevezni akarjuk — költeményeiben örök időkre megállapítá; de egyszersemind példánykép lön, miként járjon, magas célja öntudatával s korának zavart hangjai által meg nem ingatva a teremtő művész biztos uton és teremtsen örök jelentőségű műveket.

Ha Hor. önmagáról beszél, gyakran látszólagos ellenmondásokba esik. Kitorli magát azok sorából, kiket méltóknak tart költőknek nevezni (Sat. I. 4. 39.: *primum ego me illorum, dederim quibus esse poetis, excerptam numero*). Ki úgy ír, mint ő, sermoni propiora, azt nem lehet joggal költőnek nevezni. Ugyanazon satírában 17. sk. v. mondja magáról: *di bene fecerunt, inopis me quodque pusilli / finxerunt animi, raro et perpauca loquentis*. Nem pusztán ironia az, midőn így Crispinus felhívása alól kibuvik. Hasonlóan tesz, ha Agrippa, Maecenas, Augustus szólítják fel, hogy talentumához méltó anyagot válasszon s így valóban nagyot létesítsen. Már neki csak meg kell elégednie a könnyebb *plectrumma* s az általa jól ismert korlátokon belül kell maradnia: a nagy anyag kezeiben összezugorodnék. Természete, mint élte folyása sem alkalmas arra,

hogy belőle valódi értelemben vett költőt csináljanak. Midőn Philippiből visszajött (Ep. II. 2. 5.) s magát atyai vagyonától megfosztottnak látta, mindenesetre a paupertas audax ösztönzé verselésre, nem — mint hitték — hogy pénzt szerezzen, hanem, hogy ha már mindent elvesztve, a szabadságot megsemmisülve, a legjobb embereket elesve, magát élete reménye, mindenétől megfosztva látta, legalább kifejezést adjon belső keserüségének dalokban, melyek elveszték s melyeket maga Hor. semmisített meg. Hogy adja most magát a versek készítésére? a haladó évek egyiket a másik után vevék el tőle: lassankint a kis költői ér is, melyet az istenek adtak neki, kiapad. Mindebben csak igazság lehet. Az egyetlen, miben öntudatosan saját érdemét ismeri, a sermões (Sat. I. 10. 54.):

*hoc erat, experto frustra Varrone Atacino
atque quibusdam aliis, melius quod scribere possem,
inventore minor; neque ego illi detrahenda usim
haerentem capiti cum multa laude coronam.*

A cithera is, melyet egész életére kíván magának (Carm. I. 30. 20.) inkább saját örömére szolgáljon, mint költői hír szerzésére. Másutt (Carm. II. 16. 39.) azt mondja, hogy a Parca spiritum Graiae tenuem Camenae adotta és non mendax-nak nevezi, mert nem ígért neki többet, de a mit ígért, megtartá. Mindig a szerénység hangját vehetjük észre a neki juttatott erő és kijelölt sphaera nyílt elismerésében.

Máskor ismét mily hatalmas önérzettel tudja ugy magának, mint másnak a költői jogot megvédeni; mily örömtelt büszkeséggel tekint arra, mit ő s pedig ő először hozott létre; mily megvetéssel tekint a csöcselékre (*malignum vulgus*), mely ép oly képtelen valódi érdemet becsülni, mint sajátot, ujat létesíteni, így az imitatores, *servum pecus*, kik nem tudnak mást csak Catulljukat és Calvusukat dudolgatni; mily önérzettel hivatkozik a kaján itészek ellenében egy Maecenas, egy Messalla, egy Asinius, egy Varius és Vergil íteletére műveinek becsét illetőleg! (Ep. I. 19. Sat. I. 10. végén). Nem lehet állítani, hogy Hor. minden költeményében egyenlő biztossággal mozog; inkább azt érezzük, hogy gyakran ingatag lábón áll,

hogy maga is érzi, miszerint nincs tulajdonképi sphaerájában; amaz ítéletekben azonban úgy tűnik fel, mint egy kora felett magasan álló, öntudatában bizó, biztosan mozgó, döntő ítéletre képes és jogosult, költészetet és kritikát magában foglaló genius. S ezzel meglehetősen kijeleltük az állást, melyet Hor. kortársai közt, úgy költői barátjai mellett mint ellenségeivel szemben elfoglalt. A költészet és ítélesztet egyesítése az, mi őt leginkább kitünteti s egyszersmind korlátozza.

Az Augustus korabeli költészetben is két irány uralg, egy ódon és egy más, mely megfelel a szónoklatban az ázsiai irálynak, s melyet röviden alexandrininek fogunk nevezni. Hor. a kettő közti középutat választá; s ép azért mindkettő ellen kelle küzdenie. Volt eset arra is, hogy mindkét részről egyszerre támadták meg. Hermogenes Tigellius és majma, nil praeter Calvum et doctus cantare Catullum (Sat. I. 10. 26.) bizonyára az alexandrinieket illeti s mégis Horácot támadják meg, midőn Luciliust, mint legjobb satira-költőt állítják ellenébe. Ez nem elv, hanem boszus érzület taktikája.

Lucilius méltán mondható a satira invento rának, mint Hor. Sat. I. 10. 56. nevezi; ő adott a satirának, mely addig a mulattató irodalomhoz tartozott, erkölcs-politikai jelleget; s ezért míg Romában köztársasági szellem és ósrómai érzület uralgott, ő mindig nagy becsültetésben részesült. Érzületének nyíltsága, a bátorság, melylyel a magasb ranguakat is megtámadá, az élenkség, a kifejezésbeni és a nyelv szabad kezelésében, a vidorság, a változatos mindig gyönyörködtető tartalom eszközlé, hogy egész a császárok koráig a közönség kegyében maradt. Tacitus nem igen kedvező szavakat ad Aper ajkaira azokról, kik Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Vergilio legunt (dial. 23). Juvenalis magnus Auruncae alumnusnak nevezi őt (Sat. 1. 19.) és jellemzi költészetének hatalmát (165. k.):

ense velut stricto quotiens Lucilius ardens
intremuit, rubet auditor, cui frigida mens est
criminibus, tacita sudant praecordia culpa.

Persius, Hor. utódja, csak mellesleg említi, bár hihetőleg Lucilius 10-ik könyve lelkesíté őt a satira iránt (Suet. vita Persii). Bizonyára bátorság volt Horáctól, magát Lucilius mellé állítani és Hor. jól tudta, mint merészelt. Hor. idejében hiányzott egy satirai elem, mely Luciliust legérdekesebbé tevő: a politikai. A satira igen korlátozva volt, tisztán az erkölcsire szorított, mihez azután a szépszerűti vita járult. Mit tartalmi érdekességben vesztett, azt vissza kelle szerezuie más téren, az alak- és kifejezésben.

Ezzel meg van jelölve Horácnak Lucilius elleni harca. Horácnak mindenben, mit Lucilius föltétlen tisztelői ellen felhoz, a mennyire ítélnünk, tökéletesen igaza van, habár maga Quintilian (X. 1. 93.) sem ért vele teljesen egyet. Lucilius erkölcsi becsét kítettetni, Horácnak nem volt oka, mert azt senki sem érinté, s annak tisztaságától mindenkit eléggé meggyőzhet Luciliusnak társalgása Scipióval és Laeliussal, mit Hor. oly kedves módon említi meg.

Gyanítható, hogyan került Hor. ezen polemiába nem Lucilius — hanem ennek tisztelői ellen. Nem polemiával kezdett ő, hanem erre mintegy kényszeríték. Ő darabjaival magát Lucilius mellé helyezte; alig van tárgy Horác satiráiban, melyet Lucilius fel nem dolgozott vagy nem érintett volna. A brundisini utazás egy kis melléklet Luciliusnak Romából Capuába s tovább Messanába való utazásához. A 4. könyvben Lucilius hasonló mulattató küzdelmet fest, minőt Hor. a brundisini utazásba (I. 5. 53. k.) beszött. Az ily jelenetek beszövése teljesen luciliusi sajátosság. A 2. könyvben a puhaságot, a tobzódást festi, és ajánlja az edző vadászást: *per inhospita tesqua vagantem rerum animo sequitur captarum gratia maior*. Az 5. könyv a birvágy ellen irányul, mely természetesen Hor. koráig szerfölött növekedett. A 8. könyv emlékeztet Hor. 2. satirájára. A 17. könyv összekapcsolva a 17. fragmentummal libror. incertor. talán mintaképe volt Horácnak a Sat. II. 5. hez. Sok szép anyag, így pl. Scipio apotheosis az 1. könyvben, visszaemlékezések a numantiai háborukból, és sok más önként elejtetett. A személyes dolgok Luciliusnál nagy szereppel bírtak. Ő szintugy elbeszélte, hogyan ért Romába (XI. 19.), *tener ipse etiam atque*

p u e l l u s, hogy fogadtatott Scipio körében, hogyan engedtetett meg neki avval és Laeliussal legbizalmasabban tréfálózni, épen úgy, mint Hor. Maecenássali összeköttetését adja elő. Nem hiányoztak neki sem ellenei az irodalom mezején, miként részéről sem hiányoztak a támadások (XI. 60. k.) így fr. inc. 63. *contortum exordium Pacuvianum*-ról szól. A 9. könyvben világos különbséget tesz *poesis* és *poema* közt, mint Hor. Sat. I. 4. 45. vajjon a *vigjáték poemae* vagy nem? A IX. 13. töredék hihetőleg ide tartozik. Egy színész ugyanis a szinpadon névén nevezvén őt megsérté, és azért *iniuriarum* vádoltaték. A főnebbi bizonyítékok eléggé mutatják, hogy Hor. tulajdonkép csak Lucilius mellett akart állni s a Luciliusi satirát az előre haladt kornak, a kimívelt nyelvnek s új körülményeknek megfelelőleg újra alakítani; nem volt e téren új és teremtő. Nem is dicsekszik ő avval Ep. I. 19., hogy a satirában uttörő volt volna: sőt épen Sat. I. 10. Luciliust nevezi e költészeti faj *inventorának*. De épen, hogy Luciliust felülmulni akarta, elég volt, hogy Lucilius istenitőit, kik hihetőleg már akkor ezt minden költő fölé helyezték (Quint. X. 1. 93.) maga ellen uszítsa.

Hogy mit felelt Hor. a támadóknak, ismeretes: Lucilius verse roszul van alkotva; nyelve a latin és görög keveréke; található benne salak, melyet kívánnánk eltávolítani; hogy mintegy szükségletévé vált, hogy akár jó akár rosz érte legyen, mindent leírjon s közszemléltre kitegyen; igen sokat és sokkal gyorsabban irt, mintsem művészileg szépen írni lehet. Ez mind teljesen igaz. Egykor fiatal korában ez által Scipio és Laeliusnak kellemes perceket akart szerezni, de megtette ezt akkor is, midőn már aggá lőn (Sat. II. 1. 34. *vita senis*). Tehát Hor. oda törekedett, hogy Lucilius satiráit ezen hibáktól meuten megújítsa és az erkölcsi irányt tisztábban, erősebben előtérbe léptesse. Föltehetjük, hogy erkölcsi hatást is várt. A politikai satirának ideje letűnt; s ha nem volt volna is veszedelmes dolog *scribere contra eos, qui proscribere possent* mégis éles látásu, jóérlmü férfihoz az méltatlan lett volna. Így tekintve Hor. *sermoi* mindig csodálat és tisztelettel töltenek el bennünket.

Luciliusnál az alexandriaiak befolyása még nem észlel-

hető. Horác (Sat. I. 3. 6.) miután a régi komoediát jellemezte, így szól: *hinc omnis pendet Lucilius, hosce secutus, mutatis tantum pedibus numerisque.* Nem érti Hor. az utánzást egyes darabokban, hanem ért költészetet a régi komoedia értelmében, szellemében, — mindenek fölött pedig politikai és személyes irányban. Különben Luc. a görög irodalom s tudományokban tökéletesen otthonos, csak az alexandriai befolyástól maradt ment. A szellemi közlekedés Róma és Alexandria közt még nem folyt, vagy éppen még meg sem kezdődött, bár politikailag Róma már régóta összekötetésben állott az alexandriai udvarral. Így a második ponthoz értünk, melyről legalább némi megjegyzést akarunk tenni.

A római irodalom, névszerint a költészet a görögök klasszikai irodalma nyomán képződött; ki sem mondható, mi lesz belőle, ha előbb érintkezik az alexandriával mint evvel; soha sem mutathattak volna fel egy Plautust, Terentiust, egy Enniust, egy Luciliust s egy Lucretiust, kikre még a császári kor első századai mély csodálattal tekintenek vissza s általok erkölcsileg erősödni, szépszerűeti ítéleteik által tisztaságra jutni törekedtek. Az alexandrinismus e mellett is vésszesen hatott a költészetre Romában, és nagy talentumokra, nagy erélyre volt szűköség, hogy némi sikerrel és rövid időre leküzdhessék.

Legelőször a dilettanskodást hozta be az alexandrinismus a rómaiak költészetébe; a költészet mint Alexandriában is, nem tartatott többé egy költői genius tevékenységének, hanem amire mindenki, ki a közönségesen felülemélni bír, képesítve, felhatalmazva, sőt kötelezve van, ha *doctus*-nak akar látszani (mint ezen kifejezés a költőt illetőleg használtatik). Jelentékeny államférfiak, szónokok, jogászok s. i. t. mind részt vesznek ezen műkedvelői tevékenységben. Cicero itt például hozható fel; egészen hihetetlen, mily sok irányban kísérté meg költői tehetségét. Fordit vala több részletet Homérból és Aratos phaenomenái és prognostikáiból; irt költeményt Mariusról, ki már néhány év mulva még Cicero életében el volt felejtve, dicsőíté nagy páthosszal consulságát, az azt követő küzdelmes időket és számkivettetését; különösen megfelelt lényének az epigramm s irt is ilyeneket különböző irányzattal, és pe-

dig oly személyekre mint Terentius szintúgy, mint gúnyosokat mint pl. egy jeleset Quintilián idéz bizonyos Vettore; bizonyosan utánzá Kallimachos elegiáját is. Cicero teljesen költőtlen természet, habár költeményei nem voltak is egészen hatás nélkül a vers nagyobb simaságára és könnyűségére; annál sajtáságosabb, hogy ezen saját költészetére nem keveset tart s a hol csak teheti, idéz belőle. Egészen hihetetlen azonban az izléstelenség, melylyel magát Jupiter által az istenek tanácsába meghivatja és azután ily szavakkal bocsáttatja el:

Interea cursus, quos prima a parti iuventae,
quosque adeo consul virtute animoque petisti,
hos retine atque auge famam laudesque bonorum.

Hihetőleg Ennius szolgált itt neki példányképül. Szintúgy Varrót a költészet legkülönbélebb nemeivel, satirával, tan-költemény-, epigrammal, lantos és alagyás költeményekkel látjuk foglalkozni. Ezen sokféle ágazó költészettel szemben Lucretius műve, bár befejezetlenül, úgy áll, mint egy nagy, emelkedett szellem műve, mint műve egy nagy férfiúnak, ki feladatának és a rendelkezésére álló erőknél teljes tudatával bír. A műkedvelősködés benyúlik Augustus korába és az azt követő időbe, mint fenebb láttuk. Ez ellen mindenek előtt Horác lép fel férfias erélylyel. Őt áthatotta a költészet méltósága; találólag kijelenti, mi kívántatik a költő nevének megérdemléséhez: Sat. I. 4. 43. *K. ingenium cui sit, cui mens diviniore atque os magna sonaturum, des nominis huius honorem.* Mi teszi a költőt költővé? *ingenium* a feltaláló, újat teremtő erő, *mens diviniore* a lelkesüléssel telt, mélyen érző lélek, *os magna sonaturum* a képesség kelőleg kifejezni azt, mi mélyen a kebelben él. — Tudja ő jól, hogy ő képtelen azt teljesíteni, mit maga kíván a költőtől; ismeri ő a költészet feladatát úgy, mint saját erejének mérvét is: Ep. II. 1. 210. *kk.*

Ille per extentum funem mihi posse videtur
ire poeta, meum qui pectus inaniter angit,

irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
ut magus, et modo me Thebis modo ponit Athenis.

De tudja ő azt is, hogy a természeti adományhoz az alak iránti érzéknek, gondos munkának, fáradhatatlan simítgatásnak, önmaga elleni éles szigorú kritikának, a képességnek mások ítéletét hallani és eltérni — is kell járulni, hogy valóban becses, tartós jöjjön létre. A görögök nagy költői állottak szemei előtt és éltek lelkében. — A fűzfa poetáknak, mint őket ismételve jellemzi, alig volt fogalmok a költői szellemről, mely egykor az igazi Görögországot eltölté. Ezért tartá a dilettans költőknek szeme elé a valódi költő képét.

Nem akarjuk az alexandriai kort egészen megvetni; még mindig mutathat fel szépirodalmi termékeket, csak nem szabad ezeket a megelőző kor termékeihez mérni, a kérdés csak a körül forog, vajjon egy utánzó példányok után dolgozó költő ott keresse-e eszményeit. Mert pl. az elegiában mutathat fel jeleséget; a szellemdús epigrammai költészetben igen szerencsés: a bukolikai költészet által a költészetnek egészen új fajtát létesíté, de a nagyot és egészet tekintve szegény a költői érzésben, szegény a költői erőben, feltaláló tehetségben, szegény a magas erkölcsi érzületben; ezek helyét szellemdús fordulatokkal, kápráztató élccel, szójátékokkal, tanult tudással pótolja; nagy költői teremtés hátrányára szolgál; így midőn Kallimachus Hekateját készíté, hogy a szemrehányást elutasítsa, mintha nem tudna egy nagy költői egészet létrehozni. Szegény metrikai tekintetben is, úgy hogy bizonyos kérdésekben a mértéket illetőleg helyes érzékét egészen elveszíté; mindenek felett pedig fajtalan és ocsmány dolgokat majd arcátlan szemtelenséggel, majd tetsetős alakban ad elő. Ez volt tehát a költészet, melyben a mivel, finom Róma, sőt maga a felső aristokratia is kedvét lelé, s melyben működni versenyzett.

Az ifjabb Plinius (Ep. V. 3.) készített és olvasott fel ilyen mű verseket. Egy társaságban megbeszélték e dolgot; voltak kik magokat a verseket nem ócsárolták, de jobb szerették volna Pliniustól nem hallani. Plinius erre megjegyzi: *facio non numquam versiculos severos, parum facio, et*

comoedos audio et spectro mimos et lyricos lego et Sotadicos intelligo; aliquando praeterea rideo, iocor, ludo, utque omnia innoxiae remissionis genera breviter amplectar, homo sum. Ezzel csak eleget mondott! Azután hivatkozik rá, hogy doctissimi, gravissimi, sanctissimi homines jártak előtte hasonló költeményekkel; élükön Cicero, C. Calvus, Q. Hortensius, Asinius Pollio, M. Messalla, M. Brutus, L. Sulla, Q. Catulus, Q. Scaevola, Ser. Sulpicius, M. Varro, Torquatus, Memmius, Lentulus Gaetulicus, Annaeus Seneca, Virginius Rufus a még élőket átugorja, s ha még elég nem volna: Caesar, Augustus, Nerva, Tiberius, Nero: bizonyára senki sincs, ki Vergilius, Cornelius Nepos jellemét megtámadná, vagy még előttük Enniusét, Acciusét, kik hasonló irányban irtak költeményeket. Hogy e dolgokat felolvassa, csak azért teszi, részint, hogy kellő nyomatékkal olvassa őket, részint, hogy a hallgatók ítéletét hallja; különben nem publico olvassa őket, hanem csak barátai előtt, kik mindenesetre nagy számmal vannak. Ez igen érdekes levél, mert fogalmat szerezhetünk belőle ezen költészeti irány szerfölötti elterjedtségéről.

Gelliusnál (XIX. 9.) a hispaniai Antonius Julianus rhetorral egy lakománál a jelenlevő görögök ingerkedtek, mit tart Anakreonról (értetnek az *Ἀνακρεόντια*), és hogy képes-e a római költészet hasonlót felmutatni. Nisi Catullus forte pauca mondják ők, et Calvus itidem pauca. Nam Laevius implicata et Hortensius invenusta et Cinna illepida et Memmius dura, deinceps omnes rudia fecerunt atque absona. Erre Julianus felel előadván két kisebb költeményt Valerius Aedituustól, egyet Porcius Licinustól és egyet Q. Catulustól, melyek semmi esetre sem állnak hátrabb egy görög darabnál sem finomság, él, szellem és élc tekintetében.

Ovid (Trist. II.) panaszkodik, hogy ő nem egyedüli, ki teneros amores irt, de egyedüli, ki érte szenved. Epikai és drámai költemények hosszú sora után, melyek a szerelem tévedéseiről szólnak, az ily irányu görög írókról szól, kik a legutóbbi időben éltek (411. kk):

Nec nocet auctori, mollem qui fecit Achillem,
infregisse suis fortia facta modis.

Junxit Aristides Milesia crimine secum
pulsus Aristides non tamen urbe sua.

Nec qui descripsit corrumpi semina matrum,
Eubius, impurae conditor historiae,
nec qui composuit nuper Sybaritida, fugit,
nec qui concubitus non tacuere suos.

és ezen költemények mindenki által hozzáférhető könyvtárakban találhatók:

Suntque ea doctorum monumentis mista virorum,
muneribusque ducum publica facta patent.

Azután a római irodalomban is mutat fel hasonló irányu költészetből példákat (427. kk.):

Sic sua lascivo cantata est saepe Catullo
femina, cui falsum Lesbia nomen erat;
nec contentus eo multos vulgavit amores,
in quibus ipse suum fassus adulterium est.
Par fuit exigui similisque licentia Calvi,
detexit variis qui sua furta modis.

Quid referam Ticiidae, quid Memmi carmen,
apud quos

rebus adest nomen nominibusque pudor?

Cinna quoque his comes est, Cinnaque proca-
cior Anser,

et leve Cornifici parque Catonis opus:

et quorum libris modo dissimulata Perillae
nomine, nunc legitur dicta, Metelle, tuo.

Is quoque, Phasiacas Argo qui duxit in undas,
non potuit Veneris furta tacere suae.

Nec minus Hortensi, nec sunt minus improba
Servi

carmina: quis dubitet nomina tanta sequi?

Vertit Aristiden Sisenna, nec offuit illi

historiae turpes inseruisse iocos.
 Nec fuit opprobrio celebrasse Lycorida Gallo
 sed linguam nimio non tenuisse mero.

A fájtalan írók ezen lajstroma után Tibullt és Propertiust hozza fel, kiket ő is követett, az élöket nem is említve. A következő is tanulságos, mert láthatjuk, hova jutott ezen alexandrini költészet. Vannak költemények, melyek a kocka- (470) és lapdajátéknak, úgy szintén az uszás és trochusnak mesterségét, a kendőzés elméletét, egy lakoma előállításának és serlegek készítésének szabályait írják le. Ehhez járulnak ocsmány taglejtések, legocsmányabb, legalávalóbb festmények (*concubitus varios Venerisque figuras* 523.), melyek a nagyok lakait fedik, festmények, melyeknek Pompeji csak halvány képét adja.

Ezen költők közt Catullt és Calvust mint egy összetartozó költőpárt találjuk. Ovid *Amor.* III. 9. Tibull halálára vonatkozik: *Obvius huic venias hederam iuvenalia ciuctus/ tempora cum Calvo, docte Catulle, tuo.* Még Plinius (*Ep.* I. 16.) mondja bizonyos Saturniusról, hogy oly verseket csinál mint Catull és Calvus. Horác is összeköté e ketőt *Sat.* I. 10. 26; s egy költő Pliniusnál (*Ep.* IV. 27.) azt mondja magáról: *Canto carmina versibus minutis, / his olim quibus et meus Catullus/ et Calvus veteresque.*

Calvusnak mint szónoknak álláspontjáról már fölebb volt szó: ő ugyanis az attikaiak élén állt; s voltak tisztelői, kik Cicero fölé helyezik vala. Korán meghalt: *fecit illi prope-rata mors iniuriam*, mondja Quintilian (*X.* 1. 115.) *si quid adiecturus sibi, non si quid detracturus fuit.* Beszéde Vatinius ellen, kit *de ambitu* bepanaszolt, örök hírnevet ad neki. Megragadó hatása lehetett, mert Vatinius közben felugrik és felkiált: *Rogovos, iudices, num, si disertus est, ideo me damnari oportet?* A kevés töredékben, melyet birunk, erős élt vélünk érezni, minő az erkölcsi szigorúságból (*sanctitas*), melyet Quintilian dicser benne (*XII.* 10. 11.), következik. E vatiniusi per kevés-sel Catull halála előtt folyt le. Catull (53) tréfál egy ismeretlen azon

felállítására, hogy Calvus oly kis testalkatu: *Di magni, salaputium disertum* (v. ö. *Ov. Trist. II. 431. Seneca controv. 210.*). Calvus 672-kben szónoki vetélytársával Caeliuszal egy napon született és hihetőleg 707-ben halt meg. Catull, mint Clodiához, a hirhedt néptribun nővéréhez való viszonyából következtethető, néhány évvel idősb volt. Mindketten a harmincas évek elején haltak meg. Mint tudva van, a legbensőbb barátság fűzte őket össze, és talán az egyenlő ellenségeskedés Caesar ellen, kivel azonban mindketten kibékültek. Nem is szabad őket a politikai költőkhöz sorozni. Sokkal inkább az egyenlő érület, egyenlő szeretet a költészet iránt vonzá őket egymáshoz. Calvus-ról épen most említettük a *sanctitast*; Catullról van egy önmagára készített versünk (77), melyben kéri az isteneket hogy *pietasát* a hosszas szerelembetegségtől megszabadítással jutalmazák meg. E költemény határozottan a költő tiszta erkölcsi érületét bizonyítja; de mit szőljunk az ocsmánysággal, salakkal telt dalokról? Ő maga válaszol e szemrehányásra (c. 16):

Qui me ex versiculis meis putastis
quod sunt molliculi, parum pudicum.
Nam castum esse decet pium poetam
ipsum, versiculos nihil necesse est,
qui tum denique habent salem ac leporem,
si sint molliculi ac parum pudici s. i. t.

Ez oly felelet, melyet az ifjabb Plinius is ad, melyet Wieland adott, melyet mindig fogunk hallani, midőn a személyes szeretetreméltóság nagyobb tiszteletben áll, mint az elvek szigorora. Catull idejében senki sem óvakodott volna, maga a szigoru Asinius Pollio sem, hasonlóan vétkezni. Az idő hangulatához tartozott ez. Calvus *sanctitasa* dacára Catullal egy alapon áll. Catull barátjai irányában bizonyára mint szerető barát viselte magát, így Verannius és Fabullus iránt (9. 12. 13. 28. 47), kiket közelebből nem ismerünk, egy Alfenus (hihetőleg cremonai Alfenus Varus jogtudós és költő) iránt, ki őt, mint panaszkodik, szerencsétlenségében elfelejté, egy Cornificius iránt, kitől csak egy barátságos szót szeretne hallani. Manliusnak a nászköltemény van szánva (61); Manliust, Hortensiust bizalmasan be-

avatja a mély fájdalomba szeretett fivére halála felett, kinek hamvai távol nyugszanak. Nem lehet mélyebb érzelmeket képzelni e panaszhangoknál fivéréért. Így panaszkodott Calvus is (Cat. 96.) Quintiliája halála felett oly hangokon, melyeket még Propertius megemlít (III. 32. 89): *Haec etiam docti confessa est pagina Calvi, cum caneret miserae funera Quintiliae.* A fiatal embereknek egy nemzedéke volt, kikben csodálatos ellenmondások egyesültek: nagy tehetségek és a nyilvános tevékenységnek előttük elzárt pályája, nemes természetek, izzó, emésztő szenvedély, eszményi barátság és érzéki szerelemélvezet után együttesen törve, nem félve sem személyektől még a legnagyobbaktól, legérdemdúsabaktól sem, — sem erkölcsi rendtől, egészen átadva a pillanatnak, gondtalanul a jövő iránt, pajzán gondolatok és szavakkal önmagokat és másokat ámtva, geniuszuk kisebb teremtményeiben nagyszerűek, nagy és maradandó művek alkotására képtelenek, vulkánok, melyek rövid idő múlva önmagokban kiégnek. Így haltak meg korán mindannyian: Catull, Calvus, Tibull, Propertius, Gallus; vagy önmagok keresték a halált. Ha Rómában valódi költészetet keresünk, itt kell azt keresni. Catull az egyedüli valódi költő, kit Rómától nyertünk.

Mégis feltűnő, hogy a nevek között, melyeket Plinius, Ovid, Gellius és mások említnek, oly sok van, melyek Catull költeményeiben előfordulnak; így Q. Hortensius Hortalus, Cornificius, Cato, Cinna, Asinius Pollio, ki Catullnál 12 évvel, Calvusnál 7 évvel fiatalabb volt, kiről tehát mondható Catull c. 12: *est enim leporum disertus puer ac facetiarum*, továbbá Manlius Torquatus, C. Memmius, kit mint Bithynia propraetortát (c. 57.) Catull oda kísért. Catull öt és Macedonia proconsulát Pisót ugy tünteti föl, mint oly férfiakat, kik a kíséretében levő fiatal emberekért mit sem tesznek, és az érdemeiket becsülni nem tudják. Memmiust Catull nem mint költőt említi; de ugy látszik hogy a fiatal és előkelő Catull ép azért határozta el magát épen ő hozzá csatlakozni.

En ugy vélem, Catull és Calvus köre Rómában irodalmi érvénnyel birt és szorosán zárt kör volt. Ovid (Trist. IV. 10. 45) mondja: *saepe suos solitus recitare Proper-*

tiusignes/iure sodalicii qui mihi iunctus erat. Catull is említi sodales eiseit pl. c. 35: poetae tenero, meo sodali velim Caecilio, papyre, dicas stb. 30: Alfene immemor atque unanimis false sodalibus. A költőtől annyira szeretett Verannius és Fabullus is oda tartoztak: c. 12. verum est mnemosynum mei sodalis, szintugy az ifju Asinius Pollio (kihez Cinna egy propempticont intézett), Flavius (6.) és Varus (10.) kit én mindig Alfenusszal egy személynek tartok, Manlius Torquatus, kinek a gyönyörű epithalamiumot írta, kihez továbbá azon szép költeményét intézte, melyben testvére halálát panaszlá, továbbá Acilius Glabrio, Septimius és mindenek előtt Calvus. Rufus (bizonyára az ismeretes Caelius Rufus) kit ő egykor annyira szeretett (78), de ki forró szeretetét háladatlansággal fizetett (74), bizonyosan szintén egykor e körhöz tartozott. Ily társulatban, mely nem csak egyenlő koru barátokat foglalt keblébe, hanem sokat ígérő ifjakat is törekedett megnyerni, sokan a hiányzó házi boldogságért kárpótlást kerestek és találtak, mint maga Catull, később Horác és Vergil. Mily szeretettel várja Catull (9.) Veranniusának hazatértét Hispaniából. Az tájokról, tettekről, népekről fog neki beszélni — mert Verannius szeret elbeszélni — és applicansque collum iucundum o's oculosque saviabor. Egy estét, melyet a tehetségdus, ifjabb, szeretett baráttal Calvussal egyedül töltött, mindketten bor mellett vidám dalokat költve, fest a c. 50. Az ily est boldogságától ittas Catull az éjet álmatlanul tölti és mindjárt reggel küldi Calvusnak e dalt. Ily sodalicia kötelekét nem is gondolhatjuk eléggé erősnek, több ez mint meny nyit közönségesen értenek alatta. A Horác-féle prime sodalium egészen más jelentést nyer; egy erős, zárt, tartós egyesület az, melyekben azután a barátok közlik egymással (recitare) költeményeiket. Állíthatjuk, hogy Catull és Calvus épen lelkei valának ily baráti egyesületnek.

Ily megkülönböztetett körök, mint Catull és Calvusé is volt, csakhamar feltűnést okoznak, és felkeltik a kizártak irigységét; és nem akarjuk tagadni, hogy hajlamuk van magukat túlbecsülni. Tökéletesen illenek rájuk Hor. e szavai: Ludus enim genuit trepidum certamen et iram, ira

truces inimicitias et funebre bellum. Innen Catull költeményeinek nagy részében a kihívó hang, megsemmisítő él, halálhozó mérég

Nem csak a rossz költők ellen, hanem irányozva vannak e költemények féktelen emberek, a tönkrejutottak ellen, gyakran testi hiányok ellen is, de melyek említése leginkább fáj, legérzékenyebben hat. Nem lehet mondani, hogy e daloknak, melyek természetesen Rómában villámgyorsan elterjedtek, magasabb erkölcsi irányuk volna, t. i. megsemmisíteni a nyomorult embereket, bármely részről tüntetnének is felhiányokat. Catull és társainak egész dühe Caesar ellen s ennek barátai, pártfogoltjai ellen fordult: *Othonis caput oppido pusillum / Vetti rustica semilauta crura, / subtile et leve peditum Libonis*, de senki ellen sem élesebben, mint formiaei Mamurra ellen, ki Catull szerint — Caesar legelvetemedettebb és legméltatlanabb pártfogoltja volt. A név alakja a család ősiségére enged következtetni s habár tönkre jutva, a Mamurrák családja Formiaevel oly szoros összeköttetésben volt, hogy Horác a brundisini utazásban Formiae-t a Mamurrák városának nevezheté. Itt minden személyes, sehol magasabb cél fel nem ismerhető; Caesar maga is jól tudta, hogy ezen Mamurra-dalok által örökre meg van bélyegezve, és mégis könnyen megbocsátott Catull- és Calvusnak. Más dalok nyomorult költők ellen fordulnak. Bizonyos Suffenus különben derék ember, élces és alkalmas egy társaságot mulattatni, csak ha költeni akar, *caprimulgus aut fossor*; s pedig sok költeményt csinál és pompáson felszereli költeményeit (c. 22.): *chartae regiae, novi libri, / noviumbilici, lora rubra, membrana directa plumbo et pumice omnia aequata.* Bizonyos Sulla a még egészen fiatal Calvusnak, kit őt egy perben védte, egy eddig egészen szokatlan ajándékot (*novum ac repertum munus*) adott érdemeiért: valami muzsa-almanachfélet. Calvus a Saturnaliák alkalmára Catullnak ajándékozta s vele legszebb napját elrontá, mint Catull tréfásan megjegyzi. Catull ezt nem hagyja büntetlenül s minden könyvraktárt átkutatva *Caesios, Aquinos, Suffenum, omnia venena* fogja neki viszont ajándékozni (Cat. 15.). Ter-

mészetesen ezek megint összetartanak. A *salax taberna* (37.) bizonyára egyesíté Catullnak ily keserü és haragos elle-
neit. Bizonyos Ravidius (40) vak dühvel megtámadja Catull
iambusait. Az utolsó dalban Catull bizonyos Gellius ellen fordul,
ki egy általa halálosan gyűlölt családból származik. Gellius
egyike azon szép elméknek (Catull *studiosus* névvel illeti,
absolute használva,); Catullal ellenségeskedésbe jött, s ez őt
Battiades dalai által ki akarta engesztelni, de hasztalan; jó te-
hát: ő Gellius nyilait csak köpenyével fogja elhárítani, de az ő
nyilainak Gellius szívébe kell találniok. Ezzel megkezdődik a
harc Gellius ellen életre halálra. Ép ily kiméletlenül támadja
meg Volusiusust és annalesait. Clodia megfogadá, hogy ha ő Ca-
tullal ismét kibékül, e művet Vulcannak áldozatul hozza; ez
engesztelő áldozat meg is történik. Hauptnak mindenesetre igen
valószínű gyanítása szerint Volusius alatt a történész, itt költő
Tanusius Geminus, Caesar kortársa értendő.

Ime néhány személy Catull sphaerájából, barátok és ellen-
ségek, kiket azonban mind nem ismerünk. Hogy Ticiada is, ki
Metellával bujálkodott (ő Perillának nevezé) és a cremonai Bi-
baculus, Valerius Cato barátja is e körhöz tartoztak, legalább is
valószínű. A kevés töredék, melyet dalaiból birunk, Catullra
emlékeztet. Catórol bizonyosnak tartom, ha ugyanis a c. 56.
Catója Valerius Cato, kiről Bihacuius mondja:

mirati sumus unicum magistrum,
summum grammaticum, optimum poetam
omnes solvere posse quaestiones:
unum difficile expedire nomen,

azaz minden kérdést meg tud oldani, mint Zenodotus és Kras-
tes; csak egy nehéz neki, expedire nomen, adósságait
megfizetni: el kell adnia házáat.

Igen messze vezetne, ha más köröket is felkutatnánk, mint
Caesarét (Catull erudituli névvel nevezi őket), melyben
oly emberek mint Matius, Oppius voltak. Vergil ellenei közt
találjuk Bavius és Maeviuson kívül Cornificiust is, kit Catullból
mint barátját ismerünk, ugy Ansert is, ki igen valószínűleg
ugyanazon körhöz tartozott, de bizonyosan ugyanoly értelem-

ben és szellemben írta költeményeit. Ugyane körből jött Bibaculus ellenségeskedésbe Orbiliussal, Horác tanítójával, egy — mint vélem — Catull és Calvus szelleme iránt ellenséges indulatu, szigoru grammatikussal, s lehet, hogy ettől származott Horácban is az ellenszenv ezen irány ellen. De nem kell őt bús, szegény iskolatanítónak képzelnünk, hanem hirneves, tudósnak, kinek szülővárosa Benevent oszlopot is emelt. A hires „plagosus“ is másra vonatkozik mint verésekre: az öregnek elkeseredett és marós természetére tudós ellenei és a modern szépelmek ellenében. Messala Corvinusnál is Bibaculust, Tucidát és Catót együtt nevezve találjuk, mint vélem, utalva a polemiára: *non esse sibi*, mondja ő egy költői levelében, *rem cum Furio Bibaculo, ne cum Ticide quidem aut litteratore Catone*. Ezen következtetések ha hihetők, új pillantást engednek vetni költői és tudományos irányára azon kornak, mely a caesari polgárháborut közvetlen megelőzte.

Horác határozott megvetéssel tekint ezen körre. Sat. I. 10. 50. Fundaniust, Polliót, Variust, Vergilt mint valódi, teremtt költőket említi; Catullt, ki oly nagy jelentőséggel és oly nagy befolyással bírt, elhagyja. Pedig említhette volna, mint ki a szerelem örömeit és bajait csodás szavakba tudta önteni, mint senki más Rómában, mint a görögöknél az aeoli költők, a németeknél Goethe. Sőt ugyanazon satirában 25. k. vv. azt mondja: *quos neque pulcher / Hermogenes nunquam legit neque simius iste / nil praeter Calvum et doctus cantare Catullum*. Mit jelentenek e szavak? bizonyára nem „megénekelni“ Calvust és Catullt, úgy hogy ők dalainak tárgyai lennének, sem pedig ezek dalait folytonosan az ajkakon hordani és dudolgatni; így nem illenek oda a *doctus; cantare Catullum* úgy van mondva, mint Sat. I. 5. 63. *Cyclopem saltare*; dalai Catull utánzatai, nem ismer mást mint Catullt. És honnan Horác e kedvezetlen ítélete Catullról és ellene?

Catull dalai önmaguktól több csoportra oszlanak. Egyik rész és pedig a nagyobb dalok, melyek a gyűjteményben a közép helyen állnak, egészen alexandriaiak, az akkori legszebb

költemények utánzatai; Battiadest nagy tiszteletben tartja; Philetást az ő Philetásának mondja (c. 95.); az aeol lyrát is kezdé utánozni s talán többet működött volna ez irányban, ha oly ifjan meg nem hal; így csak kezdet maradt. A másik csoport a legfőbb boldogsággal és legmélyebb bánattal telt életet festi: t. i. szerelmét Clodia iránt — kinek a legszebb dalcyc-lust köszönhetjük, mely csak létezhetik; — és a szeretett fivér halálát. Végre egy harmadik csoport, barátokhoz és ellenségek-hez intézett kis dalocskák (epigrammák), melyek egy része szenvedélyes szeretettel, másika halálos méreggel telt, rövid, metszően éles, csipős, — mint ezen szellemdús jeunesse dorée ked-velte. Meg kell vallanunk, Horácnak teljesen igaza volt, midőn ezen harmadik irányt, az epigrammait, mint a valódi költészet elfajulását, mint költői enyelgést, mint az ész szüleményét és az élc játékát tekinté és ezen sujtásos nyelvezetü csupa sze-mélyes támadásokkal telt lidérctüzeket megveté, utalá. Így abban is igaza volt, hogy az alexandrini irányt mint költésze-tet elveté. Cato ily irányban írta Ly di á t és Di a n a t, Cinna Z m y r n á j á t, Laevius, úgy látszik, főleg ezen alexandrini költé-szetet miveltes annak Rómában hathatós lendületet iparkodott adni. Igen jellemző ezen költészetre nézve, hogy tudós értelmezőkre szorult, minő L. Crassicius Z m y r n á r a nézve volt (Suet. p. 265. Roth). Catull ezen nemben is mesteri műveket nyújtott; de az irány elvetendő volt s ezt, nem pedig Catullt, vetette el Ho-rác. A mi a 2-ik csoportot illeti, a legszebbet mindannyi közt, s általában a legszebbet, mely a római költészetből és pedig hi-hetőleg teljesen, ránk maradt: ez egészen alanyi. Bohókássá és izléstelené lesz ez, ha más akarna Catullon kívül ily köl-teményeket írni; a mint egy csapat költő azon dolgozik, hogy sa-ját szerelemvilágát dalokban megénekelje, ez untató és carica-turává lesz. S hogy ez is, mi egészen alanyias, irányzattá lön, és pedig egy bizonyos körben, ez az, mit Horác megvetőleg tár-gyal. Ha igen szoroson akarjuk venni Ovid szavait (q u o r u m libris, Trist. II. 435) úgy Perilla azaz Metella több költő dalaiban pompázott. Így tekintve, Horác szavai tökéletesen igazol-tak. Mem tudom hogyan fejezte volna ki véleményét Horác személyesen Catullt illetőleg, bár úgy hiszem, nem egészen

kedvezőleg, de ha ő az epigrammai, alexandrini és erotopaegniai irányt mint irányt veté el, úgy felismerhetjük az élesen gondolkodó, mivel, a görög lyrának valóban classicus képviselői nyomán költővé és itésszé nevelt Horácot. Soha ennél igazabb szó nem mondatott. Augustus kora is megteremté a szerelem-költészetnek valódi és maradandó alakját Tibull és Propertius elegiájában, melytől ismét Ovid eltér: de Catullról meg kell valani, hogy ő páratlan, csak önmagával egyenlő, utánozhatatlan, mint Thucydides, Tacitus, ellenben Propertiusról, hogy elegiája minden kornak példányul szolgálhat, hogy minden kor ő rá van utalva.

Ezen irodalmi életbe léptek be az Augustus-kori költők, mindenek előtti Horác azon öntudattal, hogy ezen irány megszűntetendő; ő lelki bátorságánál és éles elméjénél fogva hivatva volt a harcot megkezdeni. Sem Horác, sem Vergil nem voltak kezdetül azok, mikké lettek; hisz az akkor uralgó iránytól csak lassan-lassan térhetének el. Vergil előbb átment a bucolica és georgicán azaz az alexandrini költészet, mielőtt a nemzeti epos teremtője lön. De már a bucolicában látszik, mily világosan felfogta ő, mily értelemben kelljen a görögök bukolikai költészetet Rómában meghonosítani. A bucolicában, úgy mint a georgicában római szellem lengedez.

De ha azt kérdezzük, mily feladatot tűzött ki magának Horác, úgy főleg e következő szempontokat kell szem előtt tartani annak, ki Horácot igazán méltatni akarja:

1) Ő szakadatlanul kimondá, mi a költészet, midőn nagy vonásokkal festé a valódi költő képét és halhatatlan szavakban szem elé állítá egyrészt feladatának nagyságát, másrészt a nehézségeket ennek betöltésében. — Horác maga a költészetnek ez eszményi képét sohasem veszté szem elől. Az első satirától kezdve az ars poeticáig, legutóbbi és legérettebb műveig, nem fárad el elmondani: mi a költészet?

2) Az alexandrinismusnak ellene dolgozott, és ráutalt a régi idők nagy költőire Alcaeusra, Anacreonra, Sapphóra, Archilochusra és legszebb költeményeiknek nagy ré-

szét római talajba tilteté. Ezen műveken képezé nézetét az igazi művészet lényegéről, és meggyőződését azon utákról, melyekre a római lyrának térni kell. Saját lantos költészete egyszersmind gyakorlati utmutatás az ilynemű költői productiók és reproductiókhoz: és mi más lenne mint reproductió? hisz Rómának egész szellemi művelődése, szellemi élete a görögnek reproductiója volt. Midőn tehát az iskolákban Horác ódái olvastatnak, oda kellene törekedni, hogy egyszersmind a nagy görög lyrikusok töredékei és néhány pindári óda is olvastathassék. — Horác itt is teljes tudatában volt a korlátoknak, melyeket a lantosköltészetnek a római nyelv alkata, sajátása, alkalmatlansága a szóképzésre, hiánya a rövidségekben stb. vont. Pindárt utánozni reménytelen merényletnek tartá. Igen jól tudta, ő mennyire terjednek a római nyelv eszközei.

3) Mindig fentartá ő költészetében az erkölcsi tisztaság és hafias érzület szellemét, minőnek az új körülmények közt képződnie kellett. Ifjúkori dalainak salakjából mindinkább kitisztult. Nem rigorosus ő, de nem is roué, mint Catull korának előkelő feslett emberei. A régi és új kor között vérpatatok folynak. Most még csak egy maradt kívánatos: az új rendnek egy bölcs és szelid fő alatt megszilárdítása és a visszatérés, ha lehetséges, az atyák egyszerű erkölceihez. Horác iparkodott mindkét célra erősen közremunkálkodni Saját óhaj-tásai teljesítve voltak, ha magának lehető függetlenséget biztosíthata és tanulmányainak élhete. Sat II. 3. 11. látjuk, mily könyveket vitt ő magával falura: Plátót, Menandert, Eupolist, Archilochust; a Lolliushoz irt levélben: Homért; mindenek előtt a bölcsészeket és ezeket sem dologtalan szemlélődés végett, hanem hogy munkálkódják önmagán. Még a tengeri fürdőbe is elkísérik e barátai (Ep. I. 7. 12. contractus leget). Horác tanulmányainak szerfölött nagyoknak kelle lenniök, mit még jobban elismernénk, ha lehetséges volna mindenütt ugy feltalálni forrásait, mint az odákban és az Ars poeticában ezt tehattük.

4) Horác álláspontja az antiquarii és a cacozeli közt van. Becsüli Luciliust, de azt akarja, hogy annak szellemében haladás történjék és tökélyesb alkottassék; más részt lenézi az ale-

xandrini költők hiu ledéreit, kikhez Maecenas is hujolt, míg Agrippa sokkal ügyetlenebb volt, semhogy oly költészetet, mint Vergilé volt, becsüljön. Polemiáját ezen szellemdúsan ledér mód ellen tettei és saját lyrája képezék. Hogy polemiája sikertelen maradt, itt nem jó számításba. Már Ovid a legmesterkétebb ledérségbe súlyed.

Malmosi Károly.

Magyar irodalmi termékek

a cl. philologia terén 1871-ik évben.

Irodalmunk e téren fölötte meddő volt; nagyobb munkát nem mutathat föl, s kisebb önálló dolgozatot is csak hármat:

Télffy J. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Pest.

Szénássy Sándor. A latin nyelv dialectusai. (Akad. székfoglaló beszéd), és

Dr. Hóman O. A saturnusi vers lényege és története a rómaiaknál. Függelékül: A saturnusi versmértékben reánk maradt föliratok. Pest.

Tankönyvirodalmunkban általában, s így e téren is örvendetes mozgalom észlelhető; csak az volna kívánatos, hogy az ilyenmű munkák egyrészt a tudomány vívmányait értékesítsék, másrészt az iskola követelményeit se téveszszék szem elől, mit, fájdalom! az alább föl-sorolandó munkák nagyobb részéről nem lehet állítani. Közöljük minden megjegyzés nélkül a művek címeit!

C. Julii Caesaris Commentarii de bello gallico. Magyarázta és szótárral ellátta Budavári. Pest.

M. T. Cicero beszéde Manilius törvényjavaslata mellett. ford. történelmi, régiségtani s nyelvészeti magyarázó jegyzetekkel ellátta Szentkláray J. Temesvár.

M. Tullii Ciceronis Orationes pro M. Marcello, pro Qu. Ligario, pro Rege D. Iotaro. Magyarázta Kadlecsek R. Pest.

Curtius görög nyelvtana. ford. Kiss L. 4. kiadás. A 9. eredeti kiadás javításaival bővítéseivel s igejegyzékével kiegészítette Haberern J. I. rész. Pest.

Ezopusi mesék. Pedrus után szabadon fordítá Komáromy K. 2. kiadás Debreczen.

Horváth Zs. görög nyelvtan I. rész Alaktan. 2-ik kiad. Pest.
Kalmár J. és Sváby Pál. Fordítási gyakorlatok magyarból latinra. II. könyv. A gymnás. VII. és VIII. osztályok számára. Pest.

Koch E. Görög nyelvtan az összehasonlító nyelvbuvárlat eredményeinek alapján. II. jav. kiadás Pest.

Lhomond. Urbis Romae viri illustres a Romulo ad Augustum. Magyar tanulók használatára alkalmazta Iványi J. Térképpel és szó-tárral. Pest.

Titi Livii ab urbe condita Liber II. Magyarázta Szénássy Sándor. Pest.

Kulcs az Ollendorff modorában irt Traut-Gyurits-féle latin nyelvtanhoz. Pest.

Pór A. Hellas földirata és hellen államrégiségek. Pest.

Római és görög pénzsámítás. Előadta P. Thewrewk Emil.

C. Sallusti Cr. II. rész. De bello Ingurthiao. Magyarázta Holub M. Pest.

Szamosi János. Tirocinium poëticum.

Szegedi S. Szemelvények P. Ovidius Naso műveiből. Debreczen.

— — Szemelvények T. Livius műveiből. Debreczen.

Szepesi J. Latin nyelvtan. II. rész. 7. kiadás. Magyar- latin-német szótárral. Pest.

Szénássy S. Latin olvasókönyv. 2. egészenátdolg. kiad. Pest.

Taciti Annales. libr. I. Magyarázta Budavári J. I. füzet Pest.

— — Germania. Magyarázta Ring. M. Pest.

— — Agricola. Magyarázta Ring M. Pest.

Taciti Germania. Magyarázatokkal P. Thewrewk Emil. Pest.

Tirocinium poëticum. Loci ex variis poetis excerpti ed. C. Caerny. Pest.

Megemlítendő még néhány értekezés, melyek tanodai értesítőkből jelentek meg; ezekről l. Szabad Egyház 1871. 232 s k. szsz.

Külföldi cl. philol. folyóiratok kivonata.

(Folytatás L. 422. o.)

Schanz M. A feltételes körmondat bifurcatiojáról Plátó szerint. (Neue Jahrbücher f. Philol. u. Paed. 1870. IV. Heft. p. 225 s.)

A körmondatokról jelesen irt Classen J. (Beobachtungen über d. Hom. Sprachgebrauch. Frankf. a. M. 1867.) előtte Dissen L. de van még egy eddig kevésbé ismertetett periodus alak; nevezük ezt bifurcationak. — Az alapforma ez: „ha áll A, úgy lesz B; de ha C áll, akkor lesz D.“ pl. Plato rep. II. 367^a: *ὄν μὲν ἂν ἴδη ἄγνωστα, χαλεπαίνει· ὄν δ' ἂν γνώριμον, ἀσπάζεται.* A részek önállóak, de némelykor szorosb összeköttetésben vannak pl. Euthyd. 307^b: *ἀλλ' ἑάσας χαιρείν τοὺς ἐπιτηδένοντας φιλοσοφίαν, εἴτε χρηστοὶ εἰσιν εἴτε πονηροί, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα βασανίσας καλῶς τε καὶ εὖ, ἔὰν μὲν σοὶ φαίνεται σαῦλον ὄν, πάντ' ἄνδρα ἀπότρεπε, μὴ μόνον τοὺς υἱεῖς· ἔὰν δὲ φαίνεται οἷον οἶμαι αὐτὸ ἐγὼ εἶναι, θαρροῶν δίωκε καὶ ἄσκει, τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο, αὐτὸς τε καὶ τὰ παιδιά.* Máskor chiasmussal állnak. Tehát bifurcatio csak akkor van, ha két feltét egymás ellenébe helyeztetik s mindegyikből egy apodosis következik; sokszor pedig a valóság a lehetővel áll szemben s ekkor első esetben indic. praes. vagy praet., a másodikban optat. vagy futur. teendő. Bifurcatio Platóban igen sok van, így Phaedrusban 13, Gorgias 29, Protagoras 17, Menon 13 stb. — Alapjellemtét Dissen (Demosth. se corona LXX.) igen helyesen fejti ki, hogy míg a szónoki, történetírói körmondat erőteljes és gyors, addig ez terjedt és ki-kitéró pl. Laches 182^a, Menon 75^c. Az összetartozó részek közönségesen *μὲν* és *δέ* által jelöltetnek de hathatósab, ha az első rész elő- és utómondatában *μὲν*, a második részéiben *δέ* áll pl. Gorg. 512^a de ez különféleképp változik, pl. hogy a kettős *μὲν*-nek nem felel meg két *δέ* pl. Törv. II. 673^e. Gorg. 503^d, vagy hogy a két *δέ*-nek nem felel meg két *μὲν* stb. — A kétágu feltételes körmondat többnyire nem

teljes, mert az ige a második tagban az elsőből kiegészíthető pl. Phaedrus 248^o, Symp. 173^c; de ettől megkülönböztetendő az, midőn mindkét tagnak egy közös igéje van pl. Krat. 433^a. — A körmondat ezen rendes alakja egészen megváltozik, ha egyik tag (többnyire a 2-ik) helyett participium tételik pl. Gorg. 468^c *ἴαν μὲν ὠφελίμα ἦ ταῦτα, βουλόμεθα πράττειν αὐτὰ, βλαφερά δὲ ὄντα οὐ βουλόμεθα*. Ha mindkét tag participiummal rövidül, már nem bifurcatio. Belső sajátága: a) hogy tagadás és állítás helyzetnek ellentétbe pl. Gorg. 465^c Kriton 54^a stb. b) megfordítva pl. Apol. 37^d Phaedon 114^b stb. hol rendesen *εἰ δὲ μή* áll; s ezen alakzat néha ott is áll, hol állítást (*εἰ δέ*) várnánk pl. Kriton 53^e „különben, ellenben.“ Néha az ellentét majdnem eltűnik s helyébe a subjectiv választás lép; akár egyik, akár a másik választható; pl. Gorg. 472^a Prot. 347^b. Gyakran 1) *εἰ δὲ βούλει* helyett elliptice *εἰ δέ* áll pl. symp. 212^c — 2) akár a teljes, akár az ellipticus alak a 2-ik tagban tagadólag fordítható („de ha nem“) pl. Prot. 348^b. — Ha az első feltétben az apodosis elhagyatik, többféleképp kell érteni: a) kiegészíthető *καλῶς ἔχει* „jól van“ által pl. symp. 185^d Prot. 325^d stb. b) A kiegészítés a körmondat részeiből kivehető pl. Prot. 328^b, u. o. 311^d stb. Ez áll midőn tagadás és állítás áll ellentétben, s ekkor az első tag nem levén fontos, a beszélő siet a 2-ik taghoz, be sem fejezvé az 1-sőnek apodosisát. Különös rövidség áll be a bifurcatióban *μάλιστα μὲν . . . εἰ δέ μή* által; pl. Gorg 471^a (= „logjobb ha“) 1) Ez áll, hogy kifurzatío hozassék be oly tagokban, melyek vagy egyes fogalmak vagy egy közös igétől függő mondatok pl. Rep. VIII. 564^c Rep. II. 378^a — 2) Ha nemesak az 1-ső tag rövidítettik, hanem participium által a 2-ik is, s ekkor a bifurcatío eltűné a gondolatkapocs érteti meg a mondatokat. pl. Törv. VI. 758^d 3) Hol *μάλιστα μὲν . . . εἰ δέ μή*-ről van szó nem következés, mintha *εἰ δέ μή*-nek kellene következni. — 4) A 2-ik tag elvlasztatik; a *μάλιστα*-val álló gyenge, befejezetlen tag támogatásra szorul, de a 2-ik tag a nyomástól megszabadítja magát pl. Gorg. 507^d, Apol. 34^a — 5) pl. Soph. 246^d az értelmező *εἰ πη δυνατὸν ἦν* által *μάλιστα* támogattatik és határozottabbá lesz. — 6) Nem számítandó ide *μάλιστα μὲν . . . ἔπειτα δέ*, mert itt nincs föltétes viszony pl. Gorg. 480^b. Tehát a bifurcatío schemája így is tehető: „Ha áll A, lesz B; de ha nem áll A, nem lesz B sem;“ mint ez a csonka bifurcatióban alapul szolgál, midőn az első tag feltevé, mely a valóval ellentétben áll, de ezen való kiemeltetik.

pl. Menon 86^d Soph. 265^d. — Néha hiányzik *ei* után *μέν*, máskor a hypothesisnek a való *νῦν δέ οὐ γὰρ*-ral tétetik ellenébe. — *νῦν δέ* nem csak a feltétet, hanem a kívánatot követelést követő ellenmondatot is kezdheti.

M. Müller M. Polybioshoz. (Neue Jahrb. 1870. IV. 245—246. lap.) Fr. hist. 39 Schweighäuser, 170 Dindorf. *ὁ δέ Περσεὺς ἐβουλείετο μὲν στέλλεσθαι, οὐ μὴν ἐδύνατό γε κρῆπτειν το γεγονός* nem Liv. 44.10.1-hez hasonlítandó (Schweigh.) hanem Liv. 44,35.2-hez: et primo suppressere in occulto famem eius rei est conatus etqs. — Fr. 117 Schw. 171. Dind. nem Perseus aranyáról szól (Dind.), hanem oly fosztogatásról minőt Polybios pl. 13, 7, 6, kk. Nabisról, 32, 21, Charopról stb. említ. — Fr. gramm. 12 Schw. 5. Dind. — Schw. helyesen Gronov ellenében: videtur potius de uno quodam viro agi in certamen singulare cum barbaro quodam prodituro hibetőleg Scipio párbajáról. — A 34. könyv töredékeihez Schw. minden földiratit, mely név nélkül volt, felvett. Több más könyvhöz tartozik, így az, mely Strabo VII. p. 313 olvasható a *κδ'* könyvből való. — Több kiadó, így Dind. is egy töredéket felvett Suidasból s. v. *περιρρῶγος*, fr. gram. 105 Schw. 132. Bk. 155. Dind., holott az halikarnassusi Dénes 9, 15-ből van.

M. Wohlrab. Pláto Lacheséhez. (Neue Jahrb. 1870. IV. p. 247. s.) — 191^c *Λακεδαιμονίους γὰρ φασιν ἐν Πλαταιαῖς, ἐπειδὴ πρὸς τοῖς γεροφóροις ἐγένοντο, οὐκ ἐθέλειν μένοντας πρὸς αὐτοὺς μάχεσθαι, ἀλλὰ φεύγειν, ἐπειδὴ δ' ἐλύθησαν αἱ τάξεις τῶν Περσῶν, ἀναστρεφομένους ὥσπερ ἰππέας μάχεσθαι καὶ οὕτω νικῆσαι τὴν ἐκεί μάρην.* Nem vonatkozhatik Herod. IX. 61-re. Valószínűleg *ἐν Πλαταιαῖς* elcseréltetett e helyett *ἐν Πύλαις* s ez a hogyománynyal meg fog egyezni. Így megegyez Her. VII. 211 is = Thermopylák.

Aristoteles u. d. deutsche Drama v. Dr. G. Zillgenz Würzburg 1865. Ismerteti Müller Ed. (folyt). Neue Jahrb. 1870. IV. 249. 4. §. Ir a cselekvénytől a drámában, de méltósága szempontjából, s mily ellentétben van a vigjátékkal a szomorújáték. Tragoediában ne legyen jelentéktelen személy. A régiek tárgyukat a fej delmi családból és a hős mondákból vevék. Sokszor van történeti jelentőség és vonatkozás a jövőre. A meghatározásban szerző Aristotelest követi. Ne legyen erkölcsstelen irányu; ezt Arist. fel sem tételte; e részletezés tehát itt felesleges. Arist. *σπουδαία προᾶξις*-a a trag. alkotására vonatkozik. Legyen komolyan és buzgón véghez vitt cselekvény, méltó cél-

ból. — Arist. nem mondá „ne legyen pusztá gyalázás, *λοιδορία*, a vígjáték tárgya; ő tekintettel volt a iambicus költészetre és az új s régibb comoedia közti különbségre. A személyek ne névleg különbözzenek, hanem jellemök legyen határozott, s e jellemnek tetteik s beszédök megjeljenek. Különbség a költő és történetíró közt. De mivel a jellemet a költő a történeti személyhez kénye szerint nem alkothatja, azért tette Ar. τὰ καθ' ὅλου-hoz μάλλον. (Ar. 9-ik fejj.) καθόλου ποιεῖν μύθους Hermann és Ritter szövege és Stahr értelmezése szerint az „összetett mesék“ constructiójáról a drámában értendő. — Aristotelesből nem következtethető, hogy a régibb attikai vígj. írók csupán *λοιδορία*-t tettek tárgyukká. — Ezenkívül Ar. az *αἰσχρολογία*-t sem tartja a vígjátékhoz méltónak. — Az 5. §-ban szól szerző a cselekvés egységéről. „A cselekvény egy napra terjedő legyen a tragoediában,“ mond Ar., de ez nem „szabály.“ — A 7. §. címe „A jellemek.“ Nem jól van az első föltételben Ar. 15. fejj. *χρησιτά* visszaadva: hogy „használható“ legyen a jellem. — *χρηστὸν ἦθος* = általában jó jellem, s ez a rabszolgáé is lehet, habár az nem is „voluntarie et consulto consilium aliquod tenet“ (Schrader de artis ap. Arist. notione et vi). — Arist. is a korlátozott szolgálta erényét *φύσει δούλος*-nak tulajdonítja; de megkülönbözteti a szolgálta viszonyát urához mint szolgáltaét és mint emberét (eth. VIII. 11. 7.), tehát = erkölesi derékség; ilyen *σπουδαῖος* is és *ἐπιεικὴς ἄνθρωπος*; de a vígj. inkább *φανώτεροι*, — nem kell oly jelentékeny személyeknek lenniök. — A költőnek *χρηστὰ ἦθη-τ* kell felléptetni, de sokszor a *πονηρὰ* sem maradhatnak el; de a határozottan gonosztevő *σφόδρα πονηρός* legalább főszereppel a trag-ban nem birhat. Ar. követeli az *ἔλεος* és *φόβος* indulatát és tisztulását a tragoediától; de ha a költő helyesen használja, *σφόδρα πονηρός* is szülhet könyörületet és félelmet. E kérdést szerző csak futólag érinti (p. 14 és 22.). A *ὁμοία ἦθη-τ* szerző egészen értelmetlenül fejt meg. Ár. úgy érti, hogy a trag. költő legyen olyan mint a jó arcképfestő. Tehát a jellemfestés legyen élethű, de egyszersmind költőileg felfogva, nemesb és magasztosb. (Ismertető az egyes helyeket példákkal világosítja.) Vége köv.

Riese Sánd. De nuce elegiához. (Neue Jahrb. 1870. IV. 282.) A 43. s k. sorok „Sic timet insidias, qui scit se ferre viator. Cur timeat; tutum carpit inanis iter“ vonatkozván Verg. ifjúkori epigrammjára Ballista rabló haláláról. (Donat. Vita Verg. p. 58 Reiff és Anth. lat. 261. Riese), összevetve Nux 100 v. 136, 143 k. v. és vonat

kozásban lévén Anth. lat. II. 67 B. 757 Mey., következik, hogy az elegia azon korból való, midőn Verg. epigrammai könyve egészben olvastatott. 32 v. vonatkozik-e Anth. lat. 262.2. = Nv. trist. II. 34.?

Koch H. A. Voxor = uxor. Plaut. Trin. 800 v. Bopp Verg. Gram. II² u = va különösen q-val pl. = quor, aecus = aequus, de q nélkül is pl. sultis = si ultis = si voltis, aunculus = avunculus (Corssen Aussp. I² 321) Aulul IV. 10. 48; Pseud 339: vius = vivos stb, Megfordítva vo = u, Men 635 ulsiscerer = volciscerer (Ba C Da) voxor = uxor Merc, 239. Trin. 111. Amph. 1086 stb.

Radtke G. Caesar De bello civ. III. 1. 6. (Neue Jahrb. 1870. IV. p. 286 ss.). — A hely így értendő: Caesarnak kötetessége 1) a száműzöttek 2) a nép iránt; th. a fej. végsorai úgy fordítandók, hogy egyrészt (a száműzöttek iránt) háladatosnak — mert visszahivatásukat (törv. uton) kieszközlé — másrészt a nép iránt tekintettel levőnek léssek, miután a restitutio adásánál, mely a népet illeté, ezen törvényes tényezőt nem mellőzé. Így ingratus-t sem kell mással felcserélni.

Polle Fr. Ovid. Metam. XIV. 847. 848. (Neue Jahrb. 1870. IV. 288.) Flagrans = fénytől elárasztott, cessit in auras = eltűnt; crinis és ferras helyet cserélve a hely: sidus ab aethere lapsum / decedit in crinis, a cuius lumine flagrans / Hersilia e terris cum sidere cessit in auras. 846 v: ubi felveendő és előtte vessző teendő.

Herzog E. — Az összetett névszók Homérnél. (Neue Jahrb. f. Phil. u. Paed. 1870. V. 289 ss.). — Az összetett névszók bár többnyire az egyes írók egyéni öntudatos productiói, tekintettel vannak a példákra, de csak önalkotta ratio szerint. Legfeltünőbb, hogy az összetételben a gram. szabályokkal ellenkeznek, mert bár egymással esetvonzó viszonyban vannak a részek, mégis alakjuk nem felel meg semmi esetnek; pl. Θ 185 μῦθος τὸν θυμὸν δάκνων hely. μ. θυμοδακίης, σ 201 αἰνὰ παθοῦσα hely. αἰνοπαθίης. Két különböző alak lett egyforma θυμο, αἰνο de már Σ 319 ελαφηβόλος és nem ελαφοβόλος, A nyelvhasonlítás szerint eredetileg az első tag tőalakban tétetett össze. De ez elv sokféleképp változott. A kutatásban eddig nem ügyeltek a tényre, hogy az összetett szók az egyes írók alakításai. Elfogadtatik főelvül, hogy az 1-ső tag a gyök legyen, így sskr. dhūma^s lett θυμός, gyök dhūma, θυμο; ez áll o, v i végű gyökökről. Összevonás, elisio stb. nem változtat a főelven, de vannak más esetek is. Homérnél 307 össze-

tett szó, van olyan, melyben az első tag ejtegethető szó. Pindárnál 207 Aesch. 349. — A) Első rész névszó. Legtöbb I a. Az első tag az o-decl. ez analogia az α és mássalhangzói declinációra is. I b. Hom.-nél az α decl. *ἀιλλόπους, ἀμαλλοδετήρ* stb. a mással h. decl. *αἰμοφόρυκτος ἀνδροκύμητος* stb. igei első taggal *ἀμαρτοειπής* stb. II. a. Első tag ι és v-val *δέρων, ὕστρωβώτης* stb. kiv. II. b. II a Első tag ι és v-vel *δαίφρων, ἀστρωβώτης* stb. kiv. II b. csak *ταυ-*vel. III a. Első tag vonzott eset *αἰγίβωτος* stb. helytjelentők *ὄδοιπόρος* stb. III b. ι kihangzás *διῦπειτής* IV. Mit nominativusnak nevezhetünk 1) Kihangzó η-val a) η nom. *αἰθηρηγενής* stb. b) metrum kedvéért *ἀθηρηλοηγός* (*αἰθήρ*-ból) stb. 2) Nom. *γαλαθηρός, μελιθηδής* stb. 3) σ mutával *μογόστοκος, ἐγχέσπαλος* stb. σ, λ és μ-vel nem jölejtethető azért *ναύλοχος, ναύμαχος*. — V. Az első szóból csak annyi tartatott meg, hogy az értelem kivehető legyen: *γυναιμανής, ζειδωρος* stb. — VI. Esetleges: *ἀνδρειφόντης, βοτιάνειρα, ἰθαιγένης* stb. (εἰ ki nem magyarázható), *Θηβαιγένης* (αι helyt jel.) — VII. Irrationálisok *ἀνδράποδον, κνέμνια, ποδανίπτρα* és *καλαυρόψ* a népnyelvből. — B) Első tag ige jellegű. VIII. *ἀερσίπους, ἀεσίφρων, ἀλεξίκακος* stb. — IX. *ἀγαπήνωρ, εἰλίπους, στρεριδινεῖν* stb. — X. *ἀμαρτοειπής, ἤλιτόμηρος, λαθικηδής* stb. Mindhárom csoport első tagja participiumnak felel meg. A VIII. az első tagok nomina actionis, melyek az egész indogerm. családnak sajátjai. A IX. csoport első tagjai praes. indic. X. erős aor.

Bursian K. Lykurg beszédéhez Leokrates ellen. (Neue Jahrb. 1870. V. 302.) 19. §. *ὡς καὶ μεγάλη καταβεβλαφῶς εἴη* (v. *καταβλάφειε*) *τὴν πεντηκοστὴν μετέχων αὐτῆς* v. ö. 58. §. — 63. §. *δὴ ὑπὸ πον* törlendő. — 78. §. *ποῦ δ' ἐπὲρ ὀσίων κ. ἰερῶν ἤμυνεν ὁ μηδένα κίνδυνον ὑπομείνας; τίμη δ' αὐτὴν πατριδα παρέδωκε μείζονα.* — 80. §. *ἸΣΧΝΩΣ* hely. *ΣΑΦΩΣ* (v. *ΚΑΛΩΣ*). — 93. §. Talán *τὸ γὰρ τῶν νόμων τοῖς ἡδικηκόσι τυχεῖν τιμωρίας ἐστίν, — τυχεῖν* kétszer értendő. — A §. végén: *δεινὸν γὰρ ἂν εἴη, εἰ ταῦτα σημεῖα τοῖς εὐσεβέσι καὶ τοῖς κακουργοῖς φαίνοι ταῦτά.* 102. §. Talán: *βοῦλομαι δ' ὑμῖν καὶ τὸν Ὀμηρον παρασχέσθαι [μάρτυρα, ἄνδρα οὐ δαίμονον τῶν ἡμετέρων], ἐπαίνων.* v. ö, 100 §. — 105. §. *καίτοι εἰ τοῖν ἀφ' Ἡρακλέους γεγεννημέτοι, οἳ αἰ βασιλεύουσιν ἐν Σπάρτη* sts. — 128. §. *καλὸν γὰρ ἐκ πόλεως* stb.

Hertz M. Miscellen (folyt.) (Neue Jahrb. 1870. V. 303 s.) — 22) Tac. Ab. exc. d. Aug. I. 13.: non adesse apicem (ca-

put helyt.) rei publicae. Cic de sen. 60. §. apex est autem senectutis auctoritas. Amm. Marc. XXVI. 6. 10. Pacatus paneg. Theod. Aug. 6. 2. — 23) Sempronius Asellionak két töredéke van még érthetetlen Gell. V. 18. Az elsőről l. Jahn O. Philol. XXVI. p. 8. A 2-ik eleje a kézirat szerint megtartandó, perperam jelenteni akarván, hogy az annales minden politikai befolyás nélkül vannak. Azután: scribere autem bellum initum quo consule et quo confectum sit et quis triumphans introierit ex eo (et eo) libro quae in bello gesta sint iterare [megtartandó!] (id fabulas), non praedicare autem interea quid senatus decreverit, aut quae lex rogatiove lata sit, neque quibus consiliis ea gesta sint (iterare), id fabulas pueris est narrare, non historias scribere.

Die Werke u. Tage d. Hesiod. ... v. Dr. A. Steitz Leipz. 1869. Jelenti Hiller E. (Neue Jahrb. 1870. V. 305 ss.) — Kedvező ítélet. — Nagy gond az értelmezésben. Teljes jártasság Her. nyelvén. sok class. és más nyelvi philol. ismeret stb. Két nagyobb toldás, az epizodok Pandoráról és sok kisebb kihogyandó, de a többi részek mind szükséges összefüggésben vannak. — A megmaradt részek költői becséről szerző igen sokat tart. — A költőt Perses igazságtalansága vitte rá a költ. készítésére. Eleinte maga adta elő. Alkalmi köl. temény. — Az összefüggés és toldások felől ismertető más véleményen van, valamint egyes helyekre nézve is.

Roscher W. H. Aeschyl Persái 43. kk. (Neue Jahrb. 1870. V. 319.) οἷ' ἐπίπαν ἡπιρογενὲς κατέχουσιν ἔθνος-ban irandó παρέχουσιν és = kik ... v. ö. Her. VII. 81. a.

Doberenz A. Sophokl. Antig. 506 k. v. (Neue Jahrb. 1870. V. 320. E versek Antigone szavai után (509 v.) teendők, melyekkel a kar a szemrehányást visszautasítja.

Thukydides erkl. v. J. Classen IV. Band. 4. Buch. Berlin 1869. Ism. Stahl J. M. (Neue Jahrb. 1870. V. 321 ss.) Bár Cl. e könyvben is ugyanazon alapelveket követi mint a többiben, látszik, hogy jobban hajlik a conservatív irány felé a szöveg kritikát illetőleg. Kimélettől bánt a hagyománnyal, sőt gyakran törekvése, a nehezebb helyeken értelmezéssel segíteni, nem sikerültnek mondandó. Hol eltér a hagyományos szövegtől, vele kell tartanunk. — Kevés hely kritikai tárgyalásában ismertető nem ért egyet pl. 1. 1. stb. Sok az értelemzavaró nyomdahiba.

Lentz F. L. Még egyszer Seneca Ep. 115. 15, (v. 8.

1869. évf. p. 440) (Neue Jahrb. 1870. V. 342.) — Jobb Haase szer. nominativ. a mator; exitum facere = exitum habere; Suet. Nero 46; Petronius c. 2., c. 45. exitum facere = exire, ez értelemben „kimenetelt eszközölni“ Seneca Quaest. nat. VI. 31. 2. Admirator auri az epistolában a költő, exitum faceret ez értelemben: exitum fingeret; de így hiányzik a dativus.

Susemihl F. Legujabb irod. Aristot. Politikához. (Folyt. 1869. p. 593. ss.) (Neue Jahrb 1870. 343. ss.) — 1) Aristotelische Studien v. L. Spengel. München 1865. 2) Das 4. (richtiger 6. Buch d. Arist. Politik v. F. Susemihl. Rhein Mus f. Philol. XXI. (1866.) p. 551. ss. A Politika 4. könyvében idéztetik, mint általánosanmi már előbb előfordult a 7. és 8. könyvben; viszont a 6-ikban vonatkozások az 5-kre. c. 5. 1319 b. 37. εἴρηται πρότερον és τεθεώρηται πρότερον hely; ἐροῦμεν ὕστερον és θεωρήσομεν ὕστερον Spengelnél. — Az öt kormány közül a negyedik a 4-ik fej. 14—16-ban van leírva, de részletesen a 6-ikban, így az eddigi vélemény; de inkább mit Ar. negyedik tárgynak, s az 5-ik könyv közvetlen megelőzőjének mond, nem a IV. 14—16, hanem VI, 1—7-ben van. A 4-ik kérdés tárgyalása hasonlítva az 5-ikhez rövidnek és szűknek mondható. Ar. elégnék tartá, mit IV. 9. 12—17 mondott. A tanács és bírói hatalomról szóló rész igaz hogy nincs meg, de nem is a mi kívánatunk szerint haladt Arist. — Hiányzik az IV. könyv végén a c. 1. 1316. b. 30. kben ígért tan a συναγωγáί, συνδνασμοί-ról s a hivatalnokokról szóló sincs befejezve (IV. 15). — A 6-ik könyvben hiányzik a meghatározás, mily összeköttetés legyen a kisebb hivatalnokok közt. A 4. könyv. 15. §. tartalomjegyzék, de hiányzik a hivatal tartama (1299a 5—10). E hézag a 6-ik könyvre, nem a 4-ikre viszonyítandó. Az 5-ik könyv a 6-ikkal felcserélendő. Miután a 7. és 8. a 6-ik után tétett, akkor toldatott be: καὶ περὶ τὰς ἄλλας πολιτείας τεθεωρήται πρότερον VII. 4. 1325b 34.

Schwabe L. Varróhoz [de ling. lat. VII. 50] (Neue Jahrb. 1870. V. 350. ss.) Helyesen Müller szer. alterum és δισπέριον romlott. Vesper adest idézet Catullból (62) l. Riese A. Rhein. Mus. XXI. — DICITURALTERUM javítandó. DICIT UALERIUS Catull gener neve. — δισπέριον hely. csak ἕσπερον értendő. (Folytatjuk.)

Pest, 1871. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.